

**KIVÂMÜDDİN BURSLAN’IN “İMAM AHMED’İN BİR ESERİ:
İSLAM’IN EN KADİM İKİ MEZHEBİNİN MÜNAKAŞASI” BAŐLİKLİ
TERCÜME MAKALEŐİ**

“er-Red ale’z-Zenâdıka ve’l-Cehmiyye”

(DEĞERLENDİRME, SADELEŞTİRME, NEŐİR)

The Translation Article of Kıvamuddin Burslan named “A Work
by Imam Ahmed: The Disputation of the Oldest Two Sects of Islam”

“er-Red ale’z-Zenâdıka ve’l-Cehmiyye”
(Simplification, Evaluation, Publication)

Ömer Faruk TEBER¹
Ahmet Tunahan AKGÜN²

Öz

Osmanlı’nın son dönemiyle Cumhuriyet’in ilk dönemi arasında köprü vazifesi gören son devrin din âlimi Kıvâmüddin Burslan, Dârülfünun Edebiyat Fakültesinde asistanlık, Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere ve Dinî Eserler İnceleme Kurulu görevlerini ifa etmiştir. Sahasında iyi yetişmiş bir ilim adamı olan Burslan’ın birçok eseri olduğu gibi değişik konularda tercüme ve telif birçok makalesi de vardır. Çalışmalarının önemli bir kısmı 1928 yılı öncesine aittir. Bu çalışmaların günümüz Türkçesine kazandırılması ise bir ihtiyaçtır. Burslan, Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi için önem verdiği ve aynı zamanda birincil kaynak özelliğine sahip olan Ahmed b. Hanbel’in “er-Red ale’z-Zenâdıka ve’l-Cehmiyye” adlı risalesini 1927 yılında “İmam Ahmed’in Bir Eseri” başlığında Osmanlı Türkçesi ile tercümesini yapmıştır. Biz ise bu

Abstract

Kıvamuddin Burslan acting as a bridge between the last period of Ottoman and the first period of the Republican term and religious scholar of the last period performed his duties assistantship in faculty of Darulfunun Literature and in department of religious affairs and consultant and religious works review board. Burslan, who is a well-trained scholar in his field, has many works, as well as translation and many copyright articles on different topics. An important part of his work belongs to the years before 1928. It is a necessity to bring these studies in to today’s Turkish. Burslan, translated the treatise which. He gave importance to the history of Islamic sects and which also has primary source in 1927 to the Ottoman Turkish in the

¹ Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Antalya, Türkiye, e-posta: omerfarukteber@akdeniz.edu.tr, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3126-3802>.

² Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi Antalya, Türkiye, e-posta: a.tunahan.akgun@gmail.com, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-2483-3974>.

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
02.06.2020	25.06.2020	30.06.2020

DOI 10.18403/emakalat.747070

çalışmamızla, Burslan'ın kendi yaşadığı zamanın şartlarında ortaya koyduğu tercümeyle günümüzde erişiminin daha hızlı ve kolay olabilmesi için latinize edip sadeleştirme ve değerlendirme yapmak suretiyle günümüz okuyucusuna kazandırmak istedik. Bu risalede Ahmed b. Hanbel'in Cehm b. Safvân ve Cehmiyye'ye karşı halku'l-Kur'ân, ru'yatullah, Allah'ın arşa istivası, Allah'ın sıfatları gibi konularda reddiyeleri yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Kıvâmüddin Burslan, Ahmed b. Hanbel, Cehm b. Safvân, Ehl-i Sünnet, Hanbelî, Selefiyye, Reddiye, Cehmiyye, Zındıklar.

little of “a work by Imam Ahmed” with this study. We wanted to bring the translation that Burslan did under the conditions of the time of his own life into today's reader, by transcription it making simplified and evaluating so that it can be accessed faster and easier in the treatise. There are polemics by Ahmad b. Hanbal on issues such as creation of Quran, ru'yatullah, istiva of Allah, Attributes of Allah against Jahm b. Safwan and Jahmiyah.

Key words: History of Islamic Sects, Kıvamuiddin Burslan, Ahmad b. Hanbal, Jahm b. Safwan, Ahl al-Sunnah, Hanbalîs, Salafîyya, Refutation, Jahmiyah, Heretics.

Giriş

İslâm tarihinde reddiye³ yazma geleneği, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlar arasında ortaya çıkan görüş ayrılıklarıyla başlamış, bu ihtilâflara dayalı mezhep ve firkaların oluşumuyla yaygınlık kazanmıştır.⁴

Hicrî II-IV. yüzyıllarda reddiyeler, “*Kitâbü'r-Red alâ ...*” şeklinde adlandırılmaya başlanmıştır. Aynı şekilde bir inanç ve düşünceye karşı cevap vermeyi kastederek “*Kitâb 'alâ ...*” ibaresiyle başlayan isimlere de rastlanmaktadır.⁵ “Reddiye söylemine ve reddiye içerikli eserlere siyasî-itikadî İslam mezheplerinin hemen tamamının yazın faaliyetinde rastlamak mümkündür.”⁶ Bu bağlamda Allah'ın zâtı ile sıfatları arasındaki münasebeti tartışan milîl ve nihâl türü eserler

³ Sözlükte, “*kabul etmemek, geri çevirmek, karşılık vermek, vazgeçirmek*” manalarına gelen redd kökünden Osmanlı Türkçesi'nde türetilmiş bir isimdir. Red kökünün Kur'an'da ve hadislerdeki anlamlarının hepsi menfi olmayıp “*bir soruyu cevaplandırmak, selâmı alıp karşılığını vermek*” gibi bir muhtevası da vardır. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Sinanoğlu, “Reddiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 24 Mayıs 2020).

⁴ Mustafa Sinanoğlu, “Reddiye”.

⁵ Mustafa Sinanoğlu, “Reddiye”.

⁶ İsmail, Akkoyunlu, “Reddiye Metinlerinde Dil ve Üslup: Minhâcu's-Sünne Örneği”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, XII/2 (2019), 450.

ile firak edebiyatı bağlamında fikirleri ve oluşumları ile mezhep özelliği taşıyan Kaderiyye, Cebriyye ve Cehmiyye'ye de muhalifleri tarafından reddiyeler kaleme alınmıştır.

Hicri II. yüzyılın başlarında yabancı din ve fikir akımlarıyla mücadele eden Cehm b. Safvân, teşbihten kaçınmak amacıyla Allah'a vücûd sıfatı bile atfetmeyerek ta'til görüşünü ileri sürmesi üzerine bazı Mu'tezililerce ve naslarda yer alan bütün sıfatları Allah'a nispet eden Ehli Hadis'e mensup âlimler tarafından tekfir edilmiş ve sapık olarak nitelendirilmiştir.⁷ Cehmiyye'nin başta ta'til telakkisi olmak üzere farklı görüşleri çeşitli akâid ve kelâm kitaplarıyla "mîlel ve nihâl" türü eserlerde eleştirildiği gibi bu konuda müstakil reddiyeler de yazılmıştır. Cehm b. Safvân'ın (128/745-46) ölümünden yaklaşık bir asır sonra kaleme alınan Ahmed b. Hanbel'in (241/855) "*er-Red ale'z-zenâdika ve'l-Cehmiyye*" adlı risalesi, bu konunun bir örneğidir.

Ahmed b. Hanbel'in (241/855) "*er-Red ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye*" adlı reddiye türü eseri, Kıvâmüddin Burslan tarafından "*İmam Ahmed'in Bir Eseri: İslam'ın En Kadim İki Mezhebinin Münakaşası*" başlıklı tercüme makale olarak Osmanlı Türkçesine kazandırılmıştır.

Çalışma, 1928 yılı öncesine ait olması sebebiyle okumada maalesef güçlük oluşturmaktadır. Eser, ilk dönemler için kaynak teşkil etmesi sebebiyle bugünün araştırmacıları tarafından kolayca istifadesinin sağlanması için tarafımızca günümüz Türkçesine latinize edilmiştir.

1. Kıvâmüddin Burslan ve İlmî Kişiliği

Kıvâmüddin Burslan, günümüzde Tataristan özerk bölgesinde bulunan Kazan'da dünyaya gelmiştir. Ailesinin de ilmî bir gelenekten geldiği bilinmektedir. Babası Mehmed Nur Efendi, annesi Tavli Server Hanım'dır. Kıvâmüddin burada başladığı ilmî tahsiline 1911'de Medine'de devam etmiştir. Tefsir, hadis, fıkıh ve Arap edebiyatı okuyarak her birinden icâzet aldığı bilinmektedir⁸. 1916'da İstanbul'a giderek Medresetü'l-mütehassısın'e girmiş ve burayı da 1922 yılında bitirerek mezuniyet ruûsunu kazanmıştır.

Burslan, eylül 1927'de İstanbul vaiz adayı olarak ilk memuriyetine başlayarak, Mart 1928'de bu göreve asaleten tayin

⁷ Mustafa Sinanoğlu, "Reddiye".

⁸ Geniş bilgi için bkz. Veli Ertan, "Burslan, Kıvâmüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 24 Mayıs 2020).

edilmiştir. 1929-1940 yılları arasında İstanbul Üniversitesi (Dârülfünun) Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü'nde asistanlık yaptıktan sonra, bir süre de üniversitenin tercümanlık görevini yürümüştür. Çalışma hayatında çeşitli mevhibe ve istidadı ile temayüz eden müellif, Dârülfünun'un lağvı üzerine 1940'tan itibaren Diyanet İşleri Başkanlığı zat işleri tetkik memurluğu görevini üstlenmiştir. Ahmet Hamdi Akseki'nin Diyanet İşleri başkanlığı döneminde müşavere heyeti tetkik memurluğuna, ardından da aynı heyette üyeliğe tayin edildiği tarihçe mevsuktur (17 Nisan 1945). Burslan, bu görevde bulunduğu sırada gözlerinin çok az görmesine rağmen üye arkadaşı Hasan Hüsnü Erdem'le birlikte Nevevî'nin Riyâzü's-şâlihîn adlı eserinin Türkçe'ye çevrilmesinde büyük hizmetleri olduğunu hâtıratlar kaydetmektedir. Gözlerinin görmemesi ve bazı hastalıkları dolayısıyla Diyanet İşleri Başkanlığı Müsavere ve Dinî Eserler İnceleme Kurulu üyesi iken Ağustos 1955'te emekliye ayrılmış; 26 Nisan 1956'da Ankara'da vefat etmiştir. Cenazesi Cebeci Asri Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Başlıca Eserleri: Riyâzü's-sâlihîn ve Tercemesi (Ankara 1949), Ta'dîl (Şumnu 1339/1923), Büyük Türk Feylesofu Uzluk Oğlu Fârâbî'nin Eserlerinden Seçme Parçalar (İstanbul 1935), Fârâbî (Hilmi Ziya Ülken'le birlikte, İstanbul 1940), Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi (İstanbul 1943)

2. Ahmed b. Hanbel ve “er-Red ale’z-Zenâdika ve’l-Cehmiyye” Adlı Risalesi

Tam adı “*er-Red ale’z-zenâdika ve’l-Cehmiyye fîmâ şekket fîhi min müteşâbihi’l-Kur’ân ve te’evvelethü ‘alâ gayri te’vilih*” dir. Zındıklara ve Cehmiyye’ye dair iki bölümden meydana gelen risâlenin yazma ve matbu nüshalarının bir kısmında sadece Cehmiyye’ye ait bölüm yer aldığından risâleye “*er-Red ‘ale’l-Cehmiyye*” adı verilmişse de diğer nüshalar ikinci kısmı da ihtiva ettiği gibi eser bazı kaynaklarda her iki bölümü kapsayacak şekilde isimlendirilmiştir⁹. Risale, akâid hususundaki tartışmaları aksettirmesi bakımından önem taşır. Müellifin akâid konularının nakli delillerini sunuşu, âyetleri, içinde buldukları bağlam çerçevesinde ve ilgili diğer âyetlerin ışığı altında Arap dilinin inceliklerinden hareketle tefsir edişi dikkat çekicidir. Onun bu başarısı risâlenin birinci bölümünde daha belirgin şekilde ortaya çıkar. Mihne olayının etkisiyle Ahmed b.

⁹ Geniş bilgi için bkz. Bekir Topaloğlu, “er-Red ale’z-zenâdika ve’l-Cehmiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 24 Mayıs 2020).

Hanbelî'nin sert hükümler verdiği görülmektedir. Te'vile şiddetle karşı çıktığı bilinen müellif, risâlede zenâdîka ve Cehmiyye'nin itirazlarına cevap verirken yer yer te'vil metodunu kullanmıştır. Özellikle Hanbelî âlimlerinin önem verdiği risâleden Ebû Bekir el-Hallâl, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, Hanbelî Ebû'l-Vefâ İbn Akîl, İbn Ebû Ya'lâ, İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye ve Seffârinî gibi müellifler nakiller yapmış ve içerdiği görüşlerle istidlâlde bulunmuştur. Risâlenin çeşitli yazma nüshaları mevcuttur (Brockelmann, I, 310; Sezgin, I, 507). Kıvâmüddin Burslan, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan (Revan Köşkü, nr. 510/4) nüshanın mukaddimesi ile "er-Red 'ale'l-Cehmiyye" bölümünün tıpkıbasımını ve Türkçe tercümesini yayımlamıştır (DİFM, II/5-6 [1927], s. 280-327). Kitabın Muhammed Hâmid el-Fikî (Kahire 1375 [Şezerâtü'l-belâtin adlı derlemesi içinde, s. 4-40]), ayrıca Ali Sâmî en-Neşşâr ve Ammâr et-Tâlibî'nin yaptığı dikkatsiz bir neşrinden başka (İskenderiye 1971, 'Akâ'idü's-selef içinde, s. 51-103), Abdurrahman Âmire (Riyad 1982) ve Abdülazîz İzzeddin es-Seyrevân (Dimaşk 1408/1988) tarafından gerçekleştirilen neşirleri mevcuttur. M. S. Seale risâleyi İngilizce'ye (Muslim Theology, London 1964, s. 96-125), Ahmed İsmailoviç Boşnakça'ya (Islamska Misao, IX/105-106 [Sarajevo 1987], s. 14-20) tercüme etmiştir.

3. Makalenin Değerlendirilmesi

Bu eser, Cehm b. Safvân'ın görüşlerini reddetmek üzere telif edilmiştir. Cehm tarafından ortaya atılan hangi iddianın İbn Hanbel tarafından hangi gerekçelerle reddedildiğini bu eserde teferruatlı bir şekilde görebilmekteyiz. Bu risâlede Cehmiyye'nin Allah'ın sıfatları ve Kur'an'ın mahlûkluğu konusunda görüşleri tenkit edilmektedir. Ahmed b. Hanbel'e göre Cehm b. Safvân ve taraftarları, insanları Kur'an ve hadislerde yer alan müteşâbihler konusundaki kelâmî yaklaşımları ile birtakım farklı fikirlere yönlendirmek istemişler ve bu görüşleri nedeniyle hem kendileri doğru yaklaşım biçimini terk etmişler hem de başka birçok insanın yanlış itikâdî yorumlara gitmesine neden olmuşlardır.¹⁰ Vâsıl b. Atâ ve Amr b. Ubeyd'in ashabından birçok kimse de ona tabi olmuştur. Yine Ahmed b. Hanbel'in ifadesine göre Cehmiyye bir dindir ve kurucusu da Cehm b. Safvân'dır.¹¹

¹⁰ Galip Türcan, "Mu'tezilî Tenzih İddiasının Akli/Felsefi Temellerine İlişkin Bir Değerlendirme", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43, (2019/2), 62.

¹¹ Türcan, "Mu'tezilî Tenzih İddiasının Akli/Felsefi Temellerine İlişkin Bir Değerlendirme", 61.

Ahmed b. Hanbel, kendi görüşlerini delillendirmeye çalışmış; niçin ve hangi gerekçelerle Cehm'in görüşlerini reddettiğini, görüşlerine cevap vererek onun görüşlerinin kabul edilebilir olmadığını, bu görüşlerden tevbe edilmesi gerektiğini, aksi takdirde bu görüşlerin sahibini küfre götüreceğini, hatta Cehm'in bu görüşleriyle kâfir/zındık olduğunu teferruatlı bir şekilde izah etmeye çalışmıştır. Cehm b. Safvân'ın nassa karşı aklı önelediğini, maksadını aşacak şekilde de te'vilde aşırı gittiğini ifade ederek, ulaştığı sonucun doğru olmadığını, netice itibariyle de hem kendisi sapmış hem de kendine tabi olan insanları saptırmış olduğunu belirtmektedir.¹²

Kıvâmüddin Burslan, kelâm ilmi alanında sonraki nesillere ışık tutacak eserler bırakmıştır. Burslan, yapmış olduğu çalışmalarda döneminde gün yüzüne çıkmamış, çeşitli yerlerde önemine atıfta bulunulmakla birlikte bizzat muttali olunmamış eserleri Türk okuyucusuna sunmaya çalışmıştır. O nedenle müellif öncelikle, kelâm ilmi açısından tercüme edilmesi gerekli görülen ilk kaynaklar üzerinde durmuştur. O bunu yaparken yukarıda da belirttiği gibi bundan sonraki Kelâm, Akâid ve Mezhepler Tarihi çalışmalarına yardımcı olacak dokümanter çalışmaları sunma amacını gütmüştür. Müellif, yapmış olduğu tercüme türü çalışmalarında; kişisel müdahalede bulunmamış, çok ender olarak dipnot kullanmış, buralarda ise ilgili cümleleri açmakla yetinmiştir. Türk kamuoyuna sunduğu tercüme türü eserlerde, genellikle Kelâm ve Akâid alanına aittir. Bu tercümelerde onun ana hedefi, klasik kelâm ilminin gün yüzüne çıkmamış eserlerini ortaya çıkartmaktır. Burslan, yaşadığı dönemin değişen yapısını dikkate alarak insanların inanç ihtiyaçlarının bilinçli olarak giderilmesi yolunda, Ehl-i Sünnet akaidinin temel yapısının sunulması ve muhafazası üzerinde durmuştur.¹³ Nitekim o bunun gerekçesini şöyle açıklamıştır: “Memleketimizde ilmi tetebbular için yeni bir saha açıldığını görüyoruz. Bu saha, ahkâm ve netâic istihraç etmeden evvel anâsır toplamak gayesini istihdaf eden ilmi araştırmalardır. İslâm muhitinde inkişaf eden dinî safhaları ve bilhassa mezhep mücadelelerini tetkik etmek için kadim menbalardan hareket etmek

¹² Ahmed b. Hanbel, *er-Red ale'z-zenâdika ve'l-Cehmiyye*. Ayrıca bkz. Osman Çamur, *Cehm b. Safvân'ın İtikâdi Görüşleri ve Tesirleri (128/745-746)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 124-125.

¹³ Yaşar Çetinkaya, *Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmûası'nda Yayımlanmış Kelâm Makaleleri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 61; Ramazan Biçer, “Kazanlı İki Âlim: Şihabeddin Mercani ve Kıvâmüddin Burslan İlmî Şahsiyet ve Kelâmî Yönleri”, *Volga-Ural Bölgesinde İslam Medeniyeti*, (İstanbul: 2008), 385.

zarureti vardır. Bu maksatla ilâhiyat Mecmuası'nın geçen nüshasında mezhep münakaşalarını gösteren en eski menbalardan Ahmet b. Hanbel'in bir eserini tercüme etmiştik..."¹⁴

Müellifin "*İmam Ahmed'in Bir Eseri: İslâm'ın en kadim İki Mezhebi*" başlığıyla tercüme ettiği risale, ona göre hem muhtevası hem de Kelâm ve İslam Mezhepleri Tarihi açısından önemlidir. Zira günümüzde de birçok Mezhepler Tarihi çalışmaları onu örnek almaktadırlar. Öte yandan Ahmed b. Hanbel'in bu eserinde belirttiği görüşler, Çağdaş İslam Mezheplerinden olan Vehhâbilik hareketinin ana görüşlerini içermektedir. Aynı zamanda bu risale, Ehl-i Sünnet kitaplarında Cehmiyye ile ilgili bilgilerin yer aldığı ilgili bölümlerin kaynağını ve sıhhatini öğrenmede yardımcı olmaktadır.¹⁵

İbn Hanbel'in yaşadığı dönemin yoğun olan ilmi atmosferinin içerisinde kaleme aldığı eserinde savunucusu olduğu Ehl-i Hadis çizgisinin dışında hareket eden kişi ve fırkalar bu tür reddiyelerinin muhatabı olmuşlardır. İbn Hanbel siyasi anlamda da her ne kadar mihnet altında kalsa da kişiliği ve ilmi duruşu ile çalışmalarını siyasi mecraya intikal ettirmemiştir. Ehl-i Hadis'in diğer fırkalara karşı konumu anlama sadedinde ortaya koydukları fikirlerin muhafazasını kendi ilmi usulleri çerçevesinde yapmışlardır. Yaşanılan ilmi münakaşaların günümüze sıhhatli bir şekilde intikalini kendisine vazife addeden Burslan bu eseri tercüme noktasındaki uğraşları ile yine yaşadığı şartlardaki lisan hüviyeti taşıyan Osmanlı Türkçesi ile Türk okuyucusuna taşımıştır. İlmin sürekliliği ve dilin canlılığını esas aldığımızda bu çalışmanın bugünün okuyucusu ve araştırmacısına intikalinin ve zihinde oluşturacağı izin önemine mukabil tarafımızca günümüz Türkçesine hem latinize hem de sadeleştirme yoluyla aktarılmaya gayret gösterilmiştir.

4. Sadeleştirmede Takip Edilen Yöntem

Çalışmayı takip ettiğimiz süre zarfında "*er-Red ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye*" adlı eserin Ahmed b. Hanbel'e nispetle iki nüshasını karşılaştırma imkânı bulduk. Bunlardan birisi, 1424/2003 yılında

¹⁴ Ebu'l-Hasan el-Eşari, "Ebu'l-Hasan el-Eşari'nin (Babu'l-Ebvab) Ahalisine Yazdığı Mektup", çev. Kıvâmüddin Burslan, *İstanbul Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, II/8 (Mart 1928) 1. İlgili eserin "Mukaddime" bölümünde yer almaktadır.

¹⁵ Ramazan Biçer, "Kazanlı İki Âlim: Şihabeddin Mercani ve Kıvâmüddin Burslan İlmi Şahsiyet ve Kelâmî Yönleri", 385.

Sabri Selamet Şahin tarafından tahkikli olarak yayıma hazırlanan çalışma, diğeri ise Burslan'ın tercümesini yaptığı çalışmasında esas aldığı Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan nüshanın mukaddimesi ile “*er-Red ale'l-Cehmiyye*” bölümünün tıpkıbasımıdır.

Burslan'ın esas aldığı nüshada “*er-Red ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye*”nin zındıklar bölümü yer almamaktadır. Bu sebeple kendisi yalnızca Ahmed b. Hanbel'in Cehm b. Safvân ve Cehmiyye ile ilgili olan “*er-Red ale'l-Cehmiyye*” kısmının tercümesini yapmak suretiyle yayımlamıştır.

İki çalışmayı karşılaştırdığımız takdirde Burslan'ın tercümesini yaptığı bölümün Şahin'in tahkikli neşrinde, mukaddimesi 55-57. sayfa aralıklarında yer almaktadır. “*er-Red ale'l-Cehmiyye*” bölümü ise 92. sayfada [قال الإمام احمد رحمه الله: وكذلك الجهم وشيعته] diyerek başlamaktadır.

Çalışmamızda kullandığımız ve Burslan'a ait olan tercüme, İSAM-Osmanlıca Makaleler veri tabanında “*İmam Ahmed'in Bir Eseri: İslam'ın En Kadim İki Mezhebinin Münakaşası*” adıyla yer almaktadır. Ancak Burslan'ın dikkate alarak tercümesini yaptığı ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan kaynak eser Burslan tarafından tercüme makalenin sonuna eklense de İSAM veri tabanında yer almamaktadır. 1908-2010 yılları arasında yayınlanmış dergileri gün yüzüne çıkarma amacıyla geliştirilen İslamcı Dergiler Projesi'nin internet sitesinde yapılan kataloglama işleminde taranan Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, Burslan'ın bu çalışmasının İSAM veri tabanındaki makaleden farklı olarak tercümesi yapılan Ahmed b. Hanbel'e ait olan “*er-Red ale'l-Cehmiyye*” kısmına yer vermiştir.

Çalışmamız esnasında günümüz Türkçesine latinize yaparken Sabri Selamet Şahin'in tahkikli çalışması ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan nüshanın makaleye eklenmiş kısmını temel alarak kısa ve öz tarama yaptık. İki nüsha arasında ciddi bir ayırım görmemekle beraber ilmi bir karşılaştırma olması amacıyla bu nüshanın da tahkik edilmesi ve yayına hazır hale getirilmesi taraftarı olduğumuzu belirtmek isteriz.

Eseri sadeleştirmedeki temel amacımız, Osmanlı kültür mirasının günümüz okuyucusu ile buluşturulmasına katkı sağlamaktır.

Müellifin çalışmasına ve emeğine duyduğumuz saygı sebebiyle sadeleştirme ve çeviri çalışmalarında metin içerisinde yer alan ibarede herhangi bir değişikliğe gitmeyi ve çıkarma yapmak suretiyle de metni bozmayı tasvip etmiyoruz. Bu makaledeki

sorumluluğumuz, onu genel okuyucu kitlesi ile buluşturmadır. Şunu unutmamak gerekir ki sadeleştirme ve çeviri yapmak müellif ile aynı düşüncede olmak demek değildir.

1. Tercüme makalenin içerik sıralamasına müdahale edilmemiş ancak bâb-konu-bölüm başlıkları yazıda kalın punto kullanmak suretiyle belirginleştirilmiştir.

2. Tercümede müellifin ağırlıklı olarak tercih ettiği üslubunu mümkün olduğunca korumaya çalıştık. Ancak bazı durumlarda bugünkü okuyucu için okuma ve anlama akıcılığı sağlamak amacıyla ortalama Türk okuyucusu dikkate alarak, bazen uzun bir cümle ya da ifadeyi, daha açık ve anlaşılır olduğu düşünülen kısa bir cümle şeklinde ifade ederek metne müdahale etme ihtiyacı hissettik.

3. Günümüz Türkçesinde farklı anlam taşıyan veya artık kullanılmayan kelime ve ibareleri bugünkü kullanımlarıyla değiştirdik.

4. Osmanlı Türkçesinde yer alan tamlamaların günümüz Türkçesinde karşılığı olan isim ve sıfat tamlamaları ile yeniden vücut bulacak şekilde sadeleştirilmesi yapılmıştır.

5. Bazı cümlelerde, öğelerin dizilişine müdahale ederek günümüzde kullanılan söz dizimine uygun hale getirdik.

6. Alan içi bir risale olması sebebiyle kelimelerin dini alandaki terim manalarını ve ilk kullanımlarını korumak amacıyla müellifin tercümesinin üzerine cümle yapısını bozmamak kaydı ile herhangi bir müdahalede bulunmadık.

7. Peygamber isimlerinde “aleyhisselâm” ifadesi olmayan durumlar için başlarına Hazreti (Hz.) ibaresini getirdik.

8. Metin içerisinde müellife ait olmayan veya müellife ait olup açıklanması gereken ve fikir ifade eden yerler için dipnotlarda (sad.) ibaresini ekledik.

9. Metinde sayfa merkezli dipnot kullanılmış. Tercüme makalede 53 adet dipnot tespit ettik. Çalışmamızda dipnotları sayfa merkezli değil genel olarak kullandık.

10. Risaleyi kaleme alan müellifin metodu olması sebebiyle ana metinde yer alan ve tercüme yapan müellif tarafından da meali ile verilen ayet ve hadislerle ilgili olarak:

Ayet ve hadisleri köşeli parantez içerisine alıp kalın punto kullanmak suretiyle belirginleştirmeye çalıştık. Ardından tercüme yapan müellifin ayet ve hadisler üzerine yapmış olduğu meallere

herhangi bir müdahale yapmadan basit transkripsiyon ile tırnak içerisinde yer verdik.

Metinde ayetin hangi sureye ait olduğu bilgisi yer almakta ancak ayet numarası bilgisi yer almamaktadır. Bu sebeple risale ile ilgili olarak daha sonraki çalışmalarda ayetlere ulaşmanın daha kolay ve kullanışlı olması için metin içerisindeki sure bilgisini dipnotta ayet numarası ile verdik. Aynı şekilde metnin daha anlaşılabilir olması amacıyla ilgili ayet-i kerimelerin yanında Diyanet Vakfı tarafından hazırlanan Kur'an-ı Kerim mealini merkeze almak koşuluyla dipnotta yer verdik.

11. Metinde geçen kitap isimlerinin tamamı italik yazılmıştır.

12. Metinde yer alan bütün Arapça (ayet-hadis-bozulmaması gereken ibare) kelime, cümle ve ifadeleri köşeli parantez “[]” içerisine aldık ve kalın punto ile gösterdik. Dipnotlarda ise kalın punto kullanmamak dışında aynı işlemleri gerçekleştirdik.

13. Metin içinde geçen isimlerin, mekân ve kavramların yazılışı ile ilgili olarak Diyanet İslam Ansiklopedisi merkeze alınmıştır.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel. *er-Red ale'l-Cehmiyye ve'z-Zenâdika*. thk. Sabri Selamet Şahin. Riyad: Daru's-Sebat li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1424/2003.

Ahmed b. Hanbel. İmam Ahmed'in Bir Eseri: İslam'ın En Kadim İki Mezhebinin Münakaşası. çev. Kıvâmüddin Burslan. *İstanbul: Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası* II/5-6 (Haziran 1927), 278-327.

Akkoyunlu, İsmail. “Reddiye Metinlerinde Dil ve Üslûp: Minhâcu's-Sünne Örneği”. *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* XII/2 (2019), 441-471.

Biçer, Ramazan. “Kazanlı İki Âlim: Şihabeddin Mercani ve Kıvâmüddin Burslan İlmî Şahsiyet ve Kelâmî Yönleri”. *İstanbul: Volga-Ural Bölgesinde İslam Medeniyeti Sempozyumu*, 2008.

Çamur, Osman. *Cehm b. Safvân'ın İtikâdi Görüşleri ve Tesirleri* (128/745-746). Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Çetinkaya, Yaşar. *Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmûası'nda Yayımlanmış Kelâm Makaleleri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, "Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin (Bâbu'l-Ebvâb) Ahalisine Yazdığı Mektup", çev. Kıvâmüddin Burslan, *İstanbul Dârülfünun İlähiyat Fakültesi Mecmuası* II/8 (Mart 1928), 50-108.

Ertan, Veli. "Burslan, Kıvâmüddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 24 Mayıs 2020.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/burslan-kivamuddin>

Kandemir, Yaşar. "Ahmed b. Hanbel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 24 Mayıs 2020.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-b-hanbel>

Özer, Ahmet. *Ehl-i Hadisin Red Literatürü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Sinanoglu, Mustafa. "Reddiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 24 Mayıs 2020.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/reddiye>

Topaloğlu, Bekir. "er-Red ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 24 Mayıs 2020.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/er-red-alez-zenadika-vel-cehmiyye>

Türcan, Galip. "Mu'tezilî Tenzih İddiasının Akli/Felsefi Temellerine İlişkin Bir Değerlendirme". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2019/2), 54-74.

5. Makalenin Transliterasyon ve Sadeleştirilmesi

İmam Ahmed'in Bir Eseri: İslam'ın En Kadim İki Mezhebinin Münakaşası

Burslan'ın Mukaddimesi

İmam Ahmed b. Hanbel'in İslam Tarihi'ndeki yeri malumdur. Mezhep ve itikat münakaşalarının en hararetli zamanlarında idi. Meşhur imamlar ve büyük müctehidler hapse atılıp bir kısmı gizleniyor ve bazıları memleketlerini terk ediyorlardı. İşte o sıralarda Kur'an'daki akideleri büyük bir metanetle müdafaa eden büyük bir zat çıktı: İmam Ahmed b. Hanbel.¹⁶

Selef itikadını temsil eden bu İslam savunucusunun saf ve nezih şeklini muhafaza gayesini hedef ediniyordu. Sonraları, İmam Eş'ari de dâhil olduğu halde en büyük âlimler, doğrudan doğruya Kur'an'ın sinesinden doğan bu mezhebin bayraktarı Ahmed b. Hanbel'i kendilerine önder edindiler.

İmam Ahmed, bu müdafaalarından dolayı hapse atılmış ve orada "Reddü'l-Cehmiyye..." namıyla meşhur eserini kaleme almıştı. Mezhepler Tarihi açısından son derece önemli olan bu eser, inançlar ve mezhep münakaşalarına tahsis edilen ilmî eserlerde kaynak olarak zikredilmekte ise de eserin mevcut olup olmadığı hakkında malumatımız yoktu.¹⁷ Nihayet son zamanlarda İstanbul'da eserin bir nüshasına tesadüf edilmiştir.¹⁸

¹⁶ Doğumu 164 vefatı 241

¹⁷ İbn Teymiyye (728/1328), Ahmed b. Hanbel'in bu eserinden kitaplarının çok yerlerinde ihticâc ettiği gibi bazı parçalarda naklediyor. Mesela "Muvâfakatu'l-ma'kûl li'l-menkûl" (cüz 1 sayfa 8) de eserin hutbesini, (cüz 2 sayfa 150-152) de bir bölümü tamamıyla ve diğer bölümü kısmen nakletmiştir. Aynı şekilde "Minhâcu's-sünne" (cüz 3 sayfa 69) da kitabın hutbesini ve "Risâletu'l-furkân" adlı eserinde (sayfa 110) hutbenin bir parçasını nakletmiştir. Seffârini'de (1188/1774) "Levâihu'l-envâri'l-behiyye ve sevâtı'u'l-esrârı'l-eseriyye" adlı eserinde İmam Ahmed'in kavliyle ihticâc eder ve mezkûr eserden parçalar nakleder. Mesela, "Levâih..." (cüz 1 sayfa 58) de eserin hutbesini ve (cüz 2 sayfa 33) de bir bölümünü tamamen nakletmiştir. Nakil olunan bu parçalar ile elimizde olan metnin ibaresi arasında müstensih hatasına hamlolunacak bazı tehâlûf, ziyade ve noksan bulunmakla beraber aynı manayı ifade ediyorlar ve kitabın sıhhatinde şüpheye mahal bırakmıyorlar. İbn Hacer'de (852/1442) Buhâri şerhinde bu eserden bazı fıkralar naklediyor. Seffârini, eserin İmam Ahmed'e nispetini tashih hususunda şöyle diyor: İmam Ahmed'in bu kitabını mezhebin bütün imamları zikretti. Hallâl (311/923), "Bu kitabı Abdullah'ın kitabından istinsah ettim o da pederinin kitabından nakletmişti" diyor. Aynı şekilde, Kadı Ebû Ya'la (526/1131) "İbtâlu't-te'vil" adlı kitabında İmam'ın bu eserinden naklettiği parçalar ile ihticâc ediyor. Aynı şekilde, İbn Akil (513/1119), mezkûr eserde olan bazı şeyleri kendi kitabında zikrediyor. İmam Beyhakî (458/1066) de bazı parçalar naklediyor.

Eser birkaç açıdan önemlidir. Çünkü mezhebe dair yazılan mevcut eserlerin en kadimi olduğu gibi o zamandaki münakaşaların bir şâheseridir ve bize ilk asırlardaki İslâm akidelerini ve selef mezhebini en geniş salâhiyetle gösterir.

Eserin diğer bir ehemmiyeti de bugün yaşamakta olan Vehhâbi mezhebinin kaynağını göstermesindedir. Mezhepler hakkında birçok yerde incelemeler ve münakaşalar icrâ edildiği bir sırada bu eserin tarihi kıymetinin takdir edileceği şüphesizdir. Malumdur ki ekseriyeti Necid kıtasında bulunan ve Hindistan'da mühim bir yekûn teşkil eden Vehhâbîler'in mezhebi temelleri Hanbelî'dir. Hatta kendileri yalnız amelde değil itikat hususunda da mezheplerinin Hanbelî olduğunu söylemekte ve kendilerine Vehhâbi denilmekten ziyade Hanbelî denilmesini talep etmektedirler.

Eserin bir faydası da bize Allah'ı tenzih hususunda ifrâd eden Cehm b. Safvân'ın akidelerini ve bugün akâid kitaplarımızda mevcut olan bazı fikirlerin hangi kaynaktan geldiğini göstermesindedir. Bu izâhât kitabın ehemmiyetini göstermeye kâfi geldiği için fazla malumata gerek görmeyerek aynen tercümesini takdim ediyorum.

Bu kitabın İmam'a nispetini İbn Teymiyye tashih etti. Muhakkik İbn Kayyim (751/1350) de buna itimat etti ve *"el-Cuyûşu'l-İslâmiyye"* adlı eserinde tashih etti (*"Levâih"* cüz 1 sayfa 58). Seffârîni, bu eserin tamamı Hallâl'in *"es-Sünne"* adlı kitabında mevcut olduğunu kaydediyor. *"Keşfü'z-zunûn"* bu kitabı cevâmi' sırasında *"Câmiu's-sünen"* adıyla zikrediyor ve "kendi babında nazîrsiz bir kitaptır." diyor. Maalesef fihristlerde bu kitabı bulamadık.

¹⁸ Bu eser İstanbul'da Revan Köşkü Kütüphanesi'nde (510) numaralı mukayyed olan mecmua dâhilindedir. Kitabın fotoğrafıyla alınan sureti tercümenin sonuna konulmuştur. Kitabın aslı 12×25 ebadındadır. Mecmua içerisinde sırasıyla şu eserler vardır: *el-İbâne*, *Usûlu's-sünne*, *Sarîhu's-sünne*, *er-Redd ale'z-zanâdika*, *er-Redd ale'l-cehmiyye*, *Kitâbu's-sıfât*, *Kitâbu ehâdisi'n-nüzûl*, *el-Erba'în fî delâilî't-tevhîd*. Bu eserler içinde Ahmed b. Hanbel'in *"Reddu'l-cehmiyye"*si ile Eş'ari'nin *"Ehlu's-Sagr"* için yazdığı *"el-Erba'în"*in ikinci nüshası mevcut olmadığını zannediyoruz. Eserin müstensihî kim olduğu anlaşılamiyor. Şu kadar ki Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah'a muttasıl senedle ondan rivayet edilerek sonraki bir zamanda yazılmıştır. Nüshada birçok yerde müstensih hataları vardır ki bunlar tercüme esnasında gösterilmiştir. Tercüme ederken, mümkün olduğu kadar aslına sadık kalmaya ve harfi harfine tercüme etmeye özen gösterilmiştir. Yalnız, tercüme, -dedi ve -dediklerden kurtarmak için kitabın bazı yerleri muhavere (konuşma) şekline konuldu ve bazı yerlerinde şiveye uydurmak için [ال] ve [لنا] olan yerler, -diyor ve -diyoruz suretinde tercüme edildi.

Allah'a hamdolsun, Allah peygamberlerden sonra meydana gelen bütün fetret zamanlarında geride kalan ilim sahibi kimseler bulundurdu ki bunlar, dalâlette olanları hidayete çağırıyor ve bu hususta onlardan gördükleri eziyete sabrediyor, ölü halinde olanları Kitâbullah ile ihya ediyor ve âmâ kimselerin basiret gözlerini Allah'ın nuru ile açıyorlardı. Bunlar iblisin azdırmasına kurban olan nice insanları diriltiler ve doğru yoldan ayrılıp şaşkın kalan nicelerini yola getirdiler. Bunların insanlara karşı yaptıkları muameleleri ne güzel idi! İnsanların ise onlara karşı muameleleri ne kadar çirkin oldu. Bunlar, fitne bağlarını çözüp bid'at bayraklarını kaldıran cahillerin Kur'an'ı te'villerini...¹⁹ İfrat edenlerin tahriflerini ve Kur'an'a istinaden kabul ettikleri bâtil mezheplerini Kitâbullah'tan nefiy ve reddederler çünkü bu gibilerin ihtilâf alanları Kur'an olup zahiren Kur'an'ı müdafaa ediyorlarsa da Kur'an'dan ayrılmak hususunda birleşmişlerdir. İlimsiz ve izansız Allah hakkında söz söyler ve Allah'a dair hüküm verirler. Kelâmın müteşâbihlerinden bahsederler ve iltibaslarıyla insanların cahillerini aldatarak onları Kur'an'ın müteşâbih kısmına sokarlar.²⁰ Bu gibi saptıranların fitnesinden Allah'a sığınmamız lazımdır.

Cehm ve ona tabi olan taife de böyledir. Bunlar insanların cahillerini, kendilerinin hile ile gizledikleri şeylere, Kitap ve Sünnet'ten müteşâbih olan ayet ve hadislere davet ettiler. Sözleriyle birçok insanı saptırdılar.

Allah'ın düşmanı Cehm'in hali hakkında muttali olduğumuz şundan ibarettir:

Kendisi Horasan'ın Tirmiz kasabası ahalisinden, cedel ve kelâm sahibi çeneli bir adamdı. Sözlerinin çoğu Allah hakkında ve Allah'a dair idi. Bu adam müşriklerden Sümeniyeye denilen bir taifeyle karşılaştı. Bunlar Cehm'i tanıdılar ve seninle karşılıklı fikir ortaya koyacağız. Eğer bizim delilimiz üstün çıkarsa sen bizim dinimize gireceksin, eğer senin delilin üstün çıkarsa biz senin dinine gireceğiz dediler. Bunun üzerine aralarında şu konuşma gerçekleşti:

-Sen, Allah'ın bir olduğuna itikat ediyorsun değil mi?

-Evet!

-Allah'ı hiç gördün mü?

-Görmedim!

¹⁹ Elimizdeki nüshada [تأويل الجاهلين] yazılmış. Doğrusu [تأويل الجاهلين] dir.

²⁰ Elimizde ki nüshada [ويخدعون جهال الناس الى المتشابه من القرآن] denilmiştir. “*el-Akl ve'n-nakl*” (cüz 1 sayfa 8) [الى المتشابه من القرآن] yerine [يما يلبسون عليهم] Seffârîni'de (cüz 1 sayfa 58) [يما يشبهون عليهم]

-Sözünü işittin mi?

-Hayır!

-Kokusunu mu kokladın?

-Hayır!

-Ona hiç temas ettin mi?

-Hayır!

-Şu halde onun Allah olduğunu nereden bildin?

Cehm bunun üzerine şaşkın kaldı. Kırk gün kime ibadet edeceğini bilemedi. Sonra Hristiyan zındıklarının delilleri tarzında bir takım deliller tedarik etti. Şöyle ki Hristiyan zındıkları, İsa'da olan ruh Allah'ın zatından ibaret olan ruhudur. Allah herhangi bir şeyi ihdas etmek isterse yarattıklarından birine hulûl eder ve o yarattığının lisanıyla konuşur. İsteddiği şeyi emreder ve dilediği şeyden nehyeder. O, gözlere görünmeyen bir ruhtur diye itikat ederler.

İşte Cehm bu minval üzere delil tedarik etti ve Sümeni'ye aşağıda geleceği şekilde karşılık verdi:

-Sen kendinde bir ruh bulunduğuna itikat ediyorsun değil mi?

-Evet.

-Şu halde ruhunu hiç gördün mü?

-Hayır

-Sözünü işittin mi?

-Hayır!

-İşte Allah da böyle... Onun yüzü görülmez, sesi işitilmez, kokusu koklanmaz. O, gözlerle görünmeyendir. Bu veya şu şekilde değildir, dedi ve Kur'an'ın müteşâbih ayetlerinden şu [ليس كمثلہ شيء]: "Gökte ve yerde ancak o Allah'tır."²¹ [وهو الله في السموات وفي الارض]: "Gözler onu idrak etmezler. O, gözleri idrak eder."²³ üç ayeti buldu. İşte mezhebinin esasını bu ayetler üzerine bina etmek suretiyle Kur'an'ı sahih olmayan bir şekilde te'vil etti ve Rasûlullah'ın hadislerini yalanladı. Ayrıca "Bir kimse Allah'ın Kur'an'da kendisini tavsif ettiği yahut Rasûlullah'ın onun hakkında söylediği sıfatlar ile Allah'ı tavsif

²¹ 42/Şûrâ, 11. "Onun benzeri hiçbir şey yoktur."

²² 6/En'âm, 3. "Hâlbuki O, göklerde de Allah'tır, yerde de."

²³ 6/En'âm, 103. "Gözler onu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder."

ederse kâfir ve Müşebbihe'den olur.” dedi ve bu sözüyle birçok insanı saptırdı. Basra'da kendisine İmam Azam Ebû Hanîfe'nin ve Amr b. Ubeyd'in şakirtlerinden birçok kimse tabi oldu. Bu suretle Cehm, “Cehmiyye” dinini ortaya koydu.

Şimdi insanlar onlardan [ليس كمثلہ شیء] kavlinin manasını soruyor. Onlar, “Eşya arasında onun misli hiçbir şey yoktur. Arş üzerinde nasıl bulunuyorsa yedi kat yerin altında²⁴ dahi öylece bulunur. Hiçbir mekân ondan hâli değildir. Bu veya şu mekânda değildir. Tekellüm etmedi ve etmez. Ne dünyada ve ne de ahirette onu kimse göremez. Herhangi bir sıfat ile ve herhangi bir fiil ile ne tavsif olunur ne de bilinir! Onun sonu ve sınırı yoktur. Akıl ile idrak olunmaz. O tamamıyla vücuttur.²⁵ Bütünüyle nurdur. Bütünüyle kudrettir. İki muhtelif şeyden ibaret olamaz. Onun aşağısı yukarısı yönü ve etrafı yoktur. Onun sağı solu yoktur. Ağır da değil hafif de değildir. Onun için nur yok, cisim yok, yapılmış (yani kendisine amel ve tesir icra edilmiş) değildir ve Allah, kalbine inen her bildiğin şeyin hilâfınadır.” cevabını veriyorlar.

Biz diyoruz ki: Allah şey midir? Onlar, “Evet şeydir fakat diğer şeyler gibi değildir.” derler. Akıl sahipleri ise bunun [لا شیء] demek olduğunu anlarlar²⁶ ve bu suretle onların hiçbir şeye iman etmedikleri²⁷ ve yalnız alenen söyledikleri şeyler ile kendilerinden kötülüğü defetmeye çalıştıkları herkese açık olur.

Kendilerine, “Kime ibadet ediyorsunuz?” denildiği zaman.

Bu halkın işlerini tedbir edene²⁸ ibadet ediyoruz, cevabını veriyorlar. Bu halkın işlerini tedbir eden hiçbir sıfatla bilinemez mi, meçhul müdür? Dediğimiz zaman onlar da evet diyorlar.

Şu halde Müslümanlar sizin hiçbir şeye uymayıp tabi olmadığınızı ve ancak açığa çıkardığınız şeylerle kendinizden kötülüğü def etmek istediğinizi anladılar, deriz. Sonra bunlara O, tedbir eden Mûsâ ile tekellüm etti, dediğimiz zaman tekellüm etmedi ve etmez zira söz uzumsuz olmaz. Allah'ta ise aza yoktur, cevabını verirler.

²⁴ [الاضنين السبعة] yazılmış.

²⁵ [وهو وجد كله] yazılmış. [وجود] olması ihtimali yakındır. O ihtimale göre tercüme edilmiştir.

²⁶ Selefe göre Allah Teâlâ'nın sıfatları olduğu gibi sınırı ve sonu dahi vardır. Ve [شیء] diye anılan mevcutların sınırı, sonu ve sıfatı olması lazımdır. Bir [شیء] den bu gerekli şeyleri nefyetmek onun [لا شیء] olduğunu söylemektir.

²⁷ [لا يأتون بشيء] burası müellif tarafından -inbâ' etmedikleri- olarak çevrilmiş ancak Selamet Şahin'in nüshasına baktığımızda [لا يؤمنون بشيء] hiçbir şeye iman etmiyorlar manasına gelmektedir ki biz de bunu tercih ettik. (sad.)

²⁸ [يريد] yazılmış, [يدبر] olacaktır.

Cahil bir adam bunların sözlerini işittiği zaman Allah'ı çokça tazim edenlerin bunlar olduğunu zanneder ve sözlerinin Allah'a iftiraya yöneldiğini anlayamaz.

Cehmi'den sorulacak şeylerden olmak üzere ona şöyle denilir, Kur'an'ın mahlûk olduğuna dair Cenâb-ı Allah'ın Kur'an'da herhangi bir haberini buluyor musun? Elbet bulamaz. Rasûlullah'ın (s.a.v) hadislerinde Kur'an mahlûk dediğini buluyor musun? Şüphesiz bulamaz. Şu halde bu sözü nereden çıkarıyorsun denildiği zaman derhal Allah Teâlâ'nın [انا جعلناه قرآنا عربيا]: “Onu biz Arabî Kur'an kıldık.”²⁹ kavlinde diyecek. Zannediyor ki [جعل], [خلق] manasınadır. Bu suretle müteşâbih kelimadan bir kelime iddia ediyor ki bununla müteşâbihlerin tenziline dinden çıkmayı kast edenler ve te'vilinde fitneye yol açmak isteyenler delil gösterirler.

Şunu izah edelim: Kur'an-ı Kerîm'de yaratılanların fiillerinden ve sözlerinden hikâye yoluyla belirtilen [جعل] iki manada kullanılmıştır: Biri insanların isimlendirmeleri diğeri de insanların fiillerinden bir fiil manasıdır. Allah Teâlâ'nın [الذين جعلوا القرآن عضين]: “Kur'an'ı parça parça yaptılar muhtelif kısımlara ayırdılar.”³⁰ kavlinde olan [جعل] isimlendirme manasınadır. Çünkü müşrikler “O (Kur'an) şüirdir, evvelkilerin haberidir ve sayıklamalardır.” demişlerdi. Aynı şekilde, [وجعلوا الملائكة الذين هم عباد الرحمن آياتا]: “Allah'ın halis kulları olan melâikeyi dişi kıldılar.”³¹ ayet-i kerîmesinde bunlar melekleri dişi isimlendirdiler demektir.

Bununla beraber Kur'an'da [جعل] isimlendirme manasından başka manada da zikrolundu. Allah Teâlâ buyuruyor ki [يجعلون اصابعهم في اذانهم]: “Parmaklarını kulaklarına kılarlar.”³² bu kulların fiillerinden bir fiil manasınadır. Aynı şekilde, [حتى اذا جعله نارا]: “Onu ateş kılınca”³³ buyuruyor ki bu da fiil manasınadır. İşte bunlar mahlûklar tarafından olan [جعل] dir.

Sonra Allah Teâlâ'nın kendi emrinde yaratıcılığı ile ilgili olan [جعل] ancak [خلق] yaratmak manasında olur ve ancak [خلق] yerine geçer ve ondan ayrılmaz. [خلق] manasına [جعل] kullanılan yerlerden olmak üzere [الحمد لله الذي خلق السموات والارض وجعل الظلمات والنور]: “Semâvât ve arzı halkeden, zulumât ve nûru kılan Allah'a hamdolsun.”³⁴ buyuruyor ki

²⁹ 43/Zuhruf, 3. “Biz, onu Arapça bir Kur'an yaptık.”

³⁰ 15/Hicr, 91. “Ki onlar, (bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr ederek) Kur'an'ı da parça parça edenlerdir.”

³¹ 43/Zuhruf, 19. “Onlar, Rahmân'ın kulları olan melekleri de dişi saydılar.”

³² 2/Bakara, 19. “...parmaklarını kulaklarına tıklarlar.”

³³ 18/Kehf, 96. “...Demiri eritip kor (gibi) yapınca da,”

³⁴ 6/En'âm, 1. “Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur.”

karanlıkları ve aydınlığı yaratan demektir. Aynı şekilde, [وجعل لكم السمع]: “Sizin için sem‘ ve basarlar kıldı.”³⁵ ve [و جعلنا الليل و النهار آيتين]: “Gece ve gündüzü iki ayet kıldı.”³⁶ ve [و جعل الشمس سراجا]: “Güneşi sirâc kıldı. Yani sirâc olarak halketti.”³⁷ ve [الذى خلقكم من نفس واحدة و خلق منها]: “Sizi bir nefisten halkedip eşini ve zevcini ondan kılan.”³⁸ Yani Âdem’den yaratan [وجعل لها رواسي]: “Onun için [yeryüzü için] sabit doğrular kıldı.”³⁹ gibi ayetler vardır. Bunların benzerleri ve örnekleri Kur’ân’da çoktur. Allah Teâlâ hakkında bu minval üzere zikrolunan [جعل] ancak [خلق] manasına gelir.

Diğer manaya olmak üzere [ما جعل الله من بحيرة ولا سائبة]: “Allah bahîra ve sâibe⁴⁰ kılmadı.”⁴¹ ve [انى جاعلك للناس اماما]: “Ben seni insanlara imam kılacağım.”⁴² diyor. İşte bu ayetlerde [جعل], [خلق] manasına gelir. Zira bahîra ve sâibe namıyla develerin yaratılması söz konusu değildir. İbrahim’in yaratılması ise imam olmasından öncedir. Aynı şekilde, Hz. İbrahim [رب اجعل هذا البلد آمنا]: “Yâ Rabbi bu beldeyi emin kıl.”⁴³ yine Hz. İbrahim [رب اجعلنى مقيم الصلاة]: “Yâ Rabbi beni namaza müdavim edenlerden kıl.”⁴⁴ diyor. İşte bu ayetlerde [جعل], [خلق] manasına değildir. Zira beni [مقيم الصلاة] olarak yarat manasını kastetmez.

Aynı şekilde, Cenâb-ı Allah [يريد الله الا يجعل لهم حظا فى الآخرة]: “Allah onlar için ahirette haz kılmamak istiyor. Yani onları ahirette hazsız

³⁵ 67/Mülk, 23. “De ki: “O, sizi yaratan ve size kulaklar, gözler ve kalpler verendir. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!””

³⁶ 17/İsrâ, 12. “Biz geceyi ve gündüzü (kudretimizi gösteren) iki âlâmet yaptık. ”

³⁷ 71/Nüh, 16. “Onların içinde nasıl ayı, bir ışık, güneşi de bir kandil yapmıştır?”

³⁸ 4/Nisâ, 1. “Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan...”

³⁹ 27/Neml, 61. “...onun için oturaklı dağlar yapan...”

⁴⁰ Cahiliyette Araplar, eğer bir deve sonuncusu erkek olmak üzere beş sene yavru doğurursa alamet olmak üzere kulağını delerek salıverirler. Binmesi ve hizmette kullanılmasını haram kılarlar. Kimse onu meradan ve sudan kovmaz. Yürümekten aciz kalan yorgun adam da rastlarsa yine o deveye binmez. İşte buna bahîra derler. Delmek manasına olan [بحر] dan kulağı delinmiş demektir. Aynı şekilde, sefere çıkacak olurlarsa yahut hasta olurlarsa devem [سائبة] olsun diye nezrederlerdi. Bunu da bahîra gibi binmeyi ve kullanmayı haram ederek salıverirlerdi. Buna [سائبة] denir. “Keşşâf” (cüz 1 sayfa 437) Bahîra, Sâibe, Vasîle, Hâm’ın muhtelif şekillerde izahları vardır. Bunlar cahiliyet adetleridir. Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerim’de bunları reddederek “Allah böyle şeyleri meşru kılmadı.” diyor.

⁴¹ 5/Mâide, 103. “Allah ne “Bahîre” ne “Sâibe”, ne “Vasîle” ne de “Hâm” diye bir şey meşru kılmamıştır.”

⁴² 2/Bakara, 124. “Ben seni insanlara önder yapacağım.”

⁴³ 14/İbrâhîm, 35. “Rabbim! Bu şehri güvenli kıl”

⁴⁴ 14/İbrâhîm, 40. “Rabbim! Beni namaza devam eden bir kimse eyle.”

*birakmaz istiyor.*⁴⁵ diyor. Aynı şekilde, Hz. Mûsâ'nın validesine [انا] *برادوه اليك وجاعلوه من المرسلين*: "Biz onu sana iade edeceğiz ve peygamberlerden kılacağız."⁴⁶ diyor. İşte bu ayette de biz onu peygamber olarak yaratacağiz manasını kastetmiyor. Zira Allah Teâlâ, Mûsâ'nın validesine evvelce Mûsâ'yı kendisine iade edeceğini sonra rasûl yapacağını vadediyor. Aynı şekilde, [ويجعل الخبيث بعضه على] *بعض فيركمه جميعا فجعله في جهنم يكدىجرينه يثاراك ؤمليسنيه سههنمه كىلكم اءين.*⁴⁷ Aynı şekilde, [ونريد ان نمن على الذين استضعفوا فى الارض ونجعلهم ائمه]⁴⁸: "Yeryüzünde istizâf -zayıf görülerek hakları hazım olunanlar- edilenlere in'âm etmek yahut kuvvet vermek ve onları eimme kılmak istiyoruz."⁴⁹ diyor ki bunun manası dahi biz onları imam olarak yaratırız da varislerden kıyoruz demek değildir. Aynı şekilde, [فلما تجلى ربه للجبل جعله] *دكا*: "Rabbi cebele tecelli ettiğiz zaman onu parça parça kıldı."⁵⁰ diyor.⁵¹ Bunun örneğiz Kur'ân'da pek çoktur. Bu ve bu gibi ayetlerde olan [جعل] hiçbir yönüyle [خلق] manasına değildir.

Şu halde Allah Teâlâ [جعل] yi iki vecihle: Bir kere [خلق] yaratmak manasında diğere defada [خلق] manasının gayrısında kullanıyorken Cehmî hangi delile dayanarak [جعل] yi [خلق] manasına tahsis etmiştir?

Eğere Cehmî⁵², Kur'ân'ın mahlûk olduğuna iddiada delil kabul ettiğiz [انا جعلناه قرآنا عربيا] deki [جعل] yi Allah'ın vasfedindiğiz manaya hamlederse ne âlâ! Yoksa Allah'ın kelamını işitip aklettikten sonra kasten tahrif edenlerden olur. Biz, Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de [انا] *جعلناه قرآنا عربيا*: "Biz onu Arabî Kur'ân kıldık."⁵³ buyuruyor. Burada [جعل] yi [خلق] manasına olmak üzere değildir, belki ilahî fiillerden bir fiil

⁴⁵ 3/Âl-i İmrân, 176. "Allah, onlara ahirette bir pay vermemek istiyor."

⁴⁶ 28/Kasas, 7. "...biz onu sana döndüreceğiz ve onu peygamberlerden kılacağız."

⁴⁷ 8/Enfâl, 37. "Allah, pis olanı temizden ayırmak, pis olanların hepsini birbiri üstüne koyup yığarak cehenneme koymak için böyle yapar. İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir."

⁴⁸ Nûshada yanlış olarak [يريدان يمن] yazılmış.

⁴⁹ 28/Kasas, 5. "Biz ise, istiyorduk ki yeryüzünde ezilmekte olanlara lütufta bulunalım, onları önderler yapalım ve onları varisler kılalım."

⁵⁰ 7/A'râf, 143. "Rabbi dağta tecelli edince onu darmadağın ediverdi."

⁵¹ Râgıb İsfehânî (V/XI. asrın ilk çeyreğiz) diyor ki [جعل] beş vecih üzerine istimal olunur. 1-[صار] manasına, [جعل زيد يقول] gibi. 2-İcad manasına [جعل الظلمات و النور] gibi. 3-Bir şeyden bir şeyi çıkarmak manasına [وجعل لكم من ازواجكم بنين] gibi. 4-Bir şeyi bir halden diğere hale nakil ve tahvil manasına [جعل لكم الارض فراشا] gibi. 5-Bir şey ile diğere bir şeye hükmetmek manasına [انا رادوه اليك وجاعلوه من المرسلين] gibi. "Fethu'l-Bârî" (cüz 13 sayfa 381)

⁵² İbare [الى المعنى الذى وصفه الله فيها] dir. Doğrusu [فان رد الجهى جعل الى المعنى الذى وصفه الله فيه] olmak lazımdır.

⁵³ 43/Zuhruf, 3. "Biz, onu Arapça bir Kur'an yaptık."

olmak manasına kullanıyor, diyoruz. Nitekim [*انا جعلناه قرآنا عربيا لعلمكم [تعقلون]*: “Biz, Kur’ân-ı Kerîm’i anlamamız ve akıl erdirmeniz için Arabî kıldık.” buyurmuştur.⁵⁴ Aynı şekilde, [*لتكون من المنذرين بلسان عربي مبين*]: “Ancak Arabî lisanla münzir olmak için”⁵⁵ ve [*انما يسرناه بلسانك*]: “Biz onu (Kur’ân-ı Kerîm) yalnız senin lisanınla teysir ettik.”⁵⁶ buyurmuştur. Ne zaman ki Cenâb-ı Hak Kur’ân’ı Arabî kılıyor. Nebî’nin (s.a.v.) lisanı ile kolaylaştırıyor. O halde bu [*جعل*] Allah’ın kendisiyle Kur’ân’ı Arabî kıldığı bir fiili oluyor. İşte bu beyan, Allah Teâlâ hidayetini istediği kimseye kâfidir.

Sonra Cehm muhal olan bir şeyi iddia etti ve dedi ki haber veriniz! Kur’ân Allah mıdır? Allah’ın gayrısı mıdır? Bu suretle Kur’ân için öyle bir şeyi iddia ediyor ki insanları şaşırıyor (vehme düşürüyor). Şüphe yok ki bu sual cahil olan bir kimseye sorulacak olursa elbette iki kelamın birini söyleyecek. Eğer Allah’tır diyecek olursa Cehmî, kâfir oldun diyecek eğer Allah’ın gayrısıdır diyecek olursa evet doğru söylüyorsun fakat gayrı olunca niçin mahlûk olmasın (olmuyor) diyecek. Bunun üzerine cahilin kalbine şüphe [*شيء ما*] arız olacak ki onunla Cehmî’nin fikrine meyledecek. Hâlbuki bu mesele Cehmî’nin mugalatalarından başka bir şey değildir.

Cehmî’ye Kur’ân Allah mıdır, gayrısı mıdır? Haber veriniz! dediği zaman cevap olarak şöyle denir, Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’dir. Kur’ân benim aynımdır yahut gayrımdır⁵⁷ demedi, Kur’ân benim kelamımdır dedi. Biz de Kur’ân’ı Allah’ın isimlendirdiği bir isimle isimlendiriyor ve Kelâmullah diyoruz. Kim ki Kur’ân’ı Allah’ın isimlendirdiği şekilde isimlendirirse hidayet bulanlardan olur ve kim diğer bir isimle isimlendirirse dalâlette kalanlardan olur. Cenâb-ı Allah, kelamı ile yaratmasını yani [*كلام*] ile [*خلق*] arasını ayırdı. [*خلق*] yerine [*قول*] kullanmadı. [*الا له الخلق والامر*]: “Mütenebbih olunuz halk ve emir onundur.”⁵⁸ buyurdu. Yaratmak onundur deyince mahlûk olan her şey buna dâhil oldu. Bundan sonra halk olmayan şeyi zikrederek [*والامر*] dedi. Emir ise ancak kelamıdır. Cenâb-ı Hak kelamının yaratılmış olmasından yücedir. Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de [*انا انزلناه في ليلة مباركة انا كنا منذرين فيها يفرق كل امر حكيم*]: “Biz onu (Kur’ân) mübarek gecede inzal ettik. Hakikatte biz inzâr ediciyiz o

⁵⁴ 43/Zuhruf, 3. “iyice anlayasınız diye biz, onu Arapça bir Kur’an yaptık.”

⁵⁵ 26/Şuarâ, 195. “Uyarcılardan olasın diye onu güvenilir Ruh (Cebraîl) senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir.”

⁵⁶ 44/Duhân, 58. “(Ey Muhammed!) Biz Onu (Kur’an’ı) senin dilinle kolaylaştırdık ki, düşünüp öğüt alsınlar.”

⁵⁷ İbarede [*لم يقل في القرآن ان القرآن ولم يقل غيري*]’dir. [*ان القرآن*]den sonra bir kelime eksiktir.

⁵⁸ 7/A’raf, 54. “Dikkat edin, yaratmak da, emretmek de yalnız O’na mahsustur.”

gecede zihikmet her emir tafsil olunur.”⁵⁹ buyuruyor ve bunun akabinde Kur’ân’ı kastederek [امرا من عندنا]⁶⁰: “Kur’ân bizim indimizden emirdir.”⁶¹ diyor. Aynı şekilde, [الله الامر من قبل ومن بعد]: “Evvel ve âhir emir onundur.”⁶² buyuruyor ki yaratmadan evvel de yaratmadan sonra da emir onundur diyor. Şu halde demek Allah Teâlâ hem yaratıyor hem emrediyor. Kelamı da yarattığından başkadır. Aynı şekilde, [ذلك]: “Bu Allah’ın emridir ki onu size inzal etti.”⁶³ diyor. Aynı şekilde, [حتى اذا جاء امرنا وفار التور]: “Bizim emrimiz gelip tandır fevrân edince”⁶⁴ buyrulmuştur.

[باب]-Bâb: [Allah’ın Sözü ile Yaratmasının Arasını Ayırması]

Cenâb-ı Hakk’ın kelamı ile yaratmasının arasını ayırdığının beyanı

Cenâb-ı Allah bir şeyi iki yahut üç isimle isimlendirirse o isimleri mürsel yani bir diğerine atıfsız bırakır. Eğer birbirine zıt iki şeyi isimlendirecek olursa onları mürsel bırakmaz aralarını ayırır (yani başka başka şeyler olduklarından atıf harfî ile aralarını ayırır). Allah Teâlâ’nın [يا ايها العزيز ان له ابا شيخا كبيرا]: “Ey Aziz-i Mısır! Onun büyük ihtiyar babası vardır.”⁶⁵ sözü bu cümledendir. Bu ayet-i kerîmede bir şeyi üç isimle isimlendirmiştir fakat bu isimlendirme ayrılmış değil mürsel bırakılmıştır [ابا شيخا كبيرا] denilmemiştir. Aynı şekilde, [عسى ربه ان طلقن ان يبد له ازواجا خيرا منكن مسلمات مؤمنات قانتات]: “Eğer sizi

⁵⁹ 44/Duhân, 4. “Biz onu mübarek bir gecede indirdik. Şüphesiz biz insanları uyarmaktayız. Katımızdan bir emirle her hikmetli iş o gecede ayırt edilir.”

⁶⁰ Metinde [القرآن هو امر من عندنا] dir. Kur’ân’da [امرا من عندنا] olup birkaç vecihle tefsir olunmuştur. Bir tefsire göre [امرا] dan [يفرق كل امر حكيم] cümlesinde mezkur olan [امرا] muraddır. [اعنى امرا], [اجص امرا] takdiri üzerine mansûbdur. Bununla bizim indimizde olan [امرا] i kastediyoruz diyerek, Allah Teâlâ, [كل امر حكيم] deki [امرا] in cezâlet ve fehâmetine işaret ediyor. Diğer tefsire göre [امرا] dan murâd nehyin zıddı olan emirdir. Bu tefsire göre [امرا] ya [يفرقنا] yerine vazolunmuş olup [يفرقنا] takdirinde olur. [يفرقنا] nun mef’ûl-i mutlakı ve te’kidi olur. Yahut [انزلناه] cümlesindeki fâil zamirinden hâl olup [انزلناه امرين امرا] “Kur’ân’ı emredici olduğumuz halde inzal ettik.” takdirinde olur. Yahut mef’ûl zamirinden hâl olup [انزلناه حال كونه امرا] “Onu emir olduğu halde inzal ettik.” Takdirinde olur. “Keşşâf” (cüz 3 sayfa 358) musannifin sözü bu sonuncu tefsire tevafuk ediyor.

⁶¹ 44/Duhân, 4-7. “Biz onu mübarek bir gecede indirdik. Şüphesiz biz insanları uyarmaktayız. Katımızdan bir emirle her hikmetli iş o gecede ayırt edilir.”

⁶² 30/Rûm, 4. “Önce de, sonra da emir Allah’ındır.”

⁶³ 65/Talâk, 5. “İşte bu, Allah’ın size indirdiği emridir.”

⁶⁴ 11/Hüd, 40. “Nihayet emrimiz gelip, tandır kaynamaya başlayınca (sular coşup taşınca)”

⁶⁵ 12/Yûsuf, 78. “Ey güçlü vezir! Bunun çok yaşlı bir babası var”

(Muhammed (a.s.) boşayacak olursa onun rabbi ona sizin yerinize sizden daha hayırlı müslime, mümine, kânite, tâibe kadınlar vermesi me'muldur."⁶⁶ diyor ve sonra [وابكارا] ⁶⁷ buyuruyor. Yani seyyibe ile bâkire arasını ayırıyor. Zira kızlık ile dulluk aynı şahısta birleşmez. Aynı şekilde, [وما يستوى الاعمى والبصير]: "Kör ile gören müsavi olmaz."⁶⁸ buyuruyor. Âmâ ile basîr başka başka şeyler olduklarından aralarını ayırıyor. Sonra [ولا الظلمات ولا النور ولا الظل ولا الحرور]: "Zulumât ile nur, gölge ile sıcak rûzgâr⁶⁹ dahi müsavi olmazlar."⁷⁰ diyor. Bunlardan her biri diğerine zıt olduklarından aralarını ayırıyor.

Sonra [الملك القدوس السلام المؤمن المهيمن العزيز الجبار المتكبر ... الخالق البارئ المصور]⁷¹ buyuruyor ki bunların hepsi bir şeydir (bir şeyin ismidir). Bu sebeple bunlar mürseldir mufassal değildir.

İşte bu suretle Cenâb-ı Allah [الا له الخلق والامر] buyurunca yaratmak, emre zıttır ve bu sebeple araları ayrılmıştır.

[باب]-Bâb: [Kur'an'ın Vahiy Olması ve Mahlûk Olmaması]

Kur'an'ın vahiyden başka bir şey olmasını Cenâb-ı Hakk'ın iptalini ve mahlûk olmadığının beyanını içermektedir.

Bu hususta Cenâb-ı Hakk'ın şu kavli vardır: [والنجم اذا هوى ماضل]: "Kur'an'ın nüzulü vaktine yemin ederim ki sahibiniz sapmadı, azmadı ve nefis-i hevasından söylemedi."⁷² Ahmed b. Hanbel diyor ki Kureys, Kur'an'ı şiirdir, evvelkilerin masallarıdır, karmakarışık rüyadır, Muhammed (a.s.) onu kendi tarafından söylüyor, başkasından öğrendi dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak Kur'an'ın nüzul zamanını kastederek sükût vaktindeki necimle kalem etti ve [والنجم اذا هوى ماضل صاحبكم وماغوى وماينطق عن الهوى ان هو]

⁶⁶ 66/Tahrîm, 5. "Eğer o sizi boşarsa Rabbi ona, sizden daha hayırlı, Müslüman, inanan, sebatla itaat eden, tövbe eden, ibadet eden, oruç tutan, dul ve bakire eşler verebilir."

⁶⁷ Ayet-i kerimenin alt tarafı şöyledir. [عابدات سائحات ثيبات وابكارا]

⁶⁸ 35/Fâtır, 19. "Kör ile gören bir olmaz."

⁶⁹ [ح] nin fethiyle [حرور] sıcak rûzgârdır. Gece de olur, gündüzün olan semûm[سموم] gibi. Ebû Ubeyde harûr[حرور] geceye özeldir bazen gündüz de olur. Semûm[سموم] gündüze özeldir bazen gece de olur diyor.

⁷⁰ 35/Fâtır, 21. "Gölge ile sıcaklık bir olmaz."

⁷¹ 59/Haşr, 23. "O, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah'tır. O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip islah eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah'tır. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır."

⁷² 53/Necm, 1-3. "Battığı zaman yıldız andolsun ki, arkadaşınız (Muhammed haktan) sapmadı ve azmadı. O, nefis arzusu ile konuşmaz."

[الا وحى يوحى] diyerek Cenâb-ı Allah Kur'ân'ın vahyinden başka bir şey olmasını iptal etti. Zira [ان هو...] kavli “*Kur'ân ancak vahyolunan vahiydir.*” demektir. Bundan sonra [علمه] yani Muhammed'e Cebrâil (a.s.) öğretti. [شديد القوى ذومرة فاستوى] buyurdu [فاوحى الى عبده ماوحى] dedi ve Kur'ân'ı yaratmak olarak değil de vahiy olarak isimlendirdi.

Hulasa:

Bundan başka Cehmî bir şey daha iddia etti ve dedi ki bize Kur'ân'ın ne olduğunu söyleyiniz Kur'ân şey midir? Elbet biz de evet şeydir dedik ve bunun üzerine Allah her şeyin yaratıcısıdır şu halde Kur'ân niçin eşyanın yaratılanlarından olmuyor. Hâlbuki onun şey olduğunu itiraf ediyorsunuz.

Bütün mevcudiyetimle söylerim ki iddiasından kimse için bir şey çıkmadığı halde iddiası mümkün olan her şeyi iddia ediyor. Kendisine şu cevabı veririz. Cenâb-ı Allah kitabında Kur'ân'ı şey diye isimlendirmedir. Yalnız kendisine hitap ettiğini şey olarak isimlendirdi. Görmüyor musun? [انما قولنا]⁷³ dedikten sonra arkasından [لشئ] dedi.

Burada zikrolunan şey sözü değildir. Zira henüz mahlûk olmayan herhangi bir şeyden evvel (kavl-i ilâhî) mevcuttur ve kavl-i ilâhî mahlûktan öne geçmiştir. Diğer bir ayette [انما امره] demiştir ve arkasından [اذا اراد شيئاً] demiştir. Şu halde şey Allah'ın emri değildir. Şey ancak Allah'ın emriyle⁷⁴ mevcut olmalıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın kendi kelamını yaratılan varlıklar arasına dâhil etmediğine delalet eden delil ve alametlerden birisi de Âd kavmi üzerine gönderdiği rüzgâr hakkındaki şu ayettir: [تدمر كل شيء بامر ربها]: “(Bu rüzgâr) Rabbinin emri ile her şeyi helak ve tadmîr eder.”⁷⁵ Rüzgâr birçok eşyaya tesadüf ettiği halde onları helak etmedi. Kendilerini kuşatan, menzil ve meskenleri olan dağlara rüzgâr tesadüf ettiği halde onları helak etmedi. Hâlbuki [تدمر كل شيء]: “Her şeyi helak eder.” demişti. Nasıl ki bu ayetteki [كل شيء] den dağlar vesaire hariç kaldıysa [خالق كل شيء] ayetinde dahi demek ki kendi zatını, ilim ve kelamını yaratılan varlıklar arasında kastetmiyor. Aynı şekilde, Sebe melikesi hakkında [واوتيت من كل شيء]: “Kendisine her şey verildi.”⁷⁶ diyor. Hâlbuki Süleyman'ın mülkü de bir şey olduğu

⁷³ Ayetin tamamı [انما قولنا لشئ اذا اردناه ان نقول له كن فيكون] dir. Manası “Bir şeyi irade ettiğimiz zaman ona(o şeye) bizim sözümüz ancak (كن) ol demektir ve o da olur.” (16/Nahl, 40) es-Sehiyyât mecmuası sayı:5

⁷⁴ Burada ibare: [انما الشئ الذى كان امره] dur. [الذى كان بامرهم] olsa gerek.

⁷⁵ 46/Ahkâf, 25. “O, Rabbimin emriyle her şeyi yerle bir eder.”

⁷⁶ 27/Neml, 23. “Ben, onlara (Sebe halkına) hükümdarlık eden, kendisine her şeyden bolca verilmiş ve büyük bir tahtı olan bir kadın gördüm.”

halde Sebe melikesi buna malik değildi. Bunun gibi Cenâb-ı Hak [خالق كل شيء] derken kelamını yaratılan varlıkların tamamına dâhil etmedi. Aynı şekilde, Cenâb-ı Allah, Hz. Musa'ya [واصطنعتك لنفسى]: “*Seni nefsim (kendim) için seçtim.*”⁷⁷ buyuruyor. Aynı şekilde, [ويحذركم الله]: “*Allah sizi nefsinden (kendinden) tahzîr eder.*”⁷⁸ Aynı şekilde, [كتب ربكم على نفسه الرحمة]: “*Rabbiniz rahmeti nefsi üzerine (kendi üzerine) vacip kıldı.*”⁷⁹ Aynı şekilde, [تعلم مافى نفسى ولا اعلم مافى نفسك انك انت علام الغيوب]: “*Benim nefsimde olanı sen biliyorsun, senin nefsinde olanı ben bilmiyorum. Gaybleri en iyi bilen sensin.*”⁸⁰ buyuruyor. Hâlbuki sonra [كل نفس ذائقة الموت]: “*Her nefis ölümü tadacaktır.*”⁸¹ diyor. Allah hakkında salim fikre sahip olan kimseler Cenâb-ı Hakk'ın [كل نفس] demesiyle beraber kendi nefsini ölümü tadanlar arasında kastetmediğini kolayca anlarlar. İşte bunun gibi [خالق كل شيء] dediği zaman dahi yaratılan varlıklar ile birlikte kendi nefsini, ilim ve kelamını kastetmiyor. Bu izahat Allah hakkında salim bir fikre sahip olanlar için kâfidir.

Allah'ın rahmeti, düşünüp de Kitap ve Sünnet'e muhalif sözden geri dönen ve Allah hakkında ancak hak olanı söyleyen kimseye olsun.

Zira Cenâb-ı Hak yarattıklarının misakını aldı: [الم يؤخذ عليهم ميثاق]: “*Allah hakkında haktan gayrısını söylememeleri için onlardan kitabın ahdi alınmadı mı?*”⁸² buyuruyor. Aynı şekilde, diğer bir ayette [قل) انما حرم ربى الفواحش ماظهر منها ومابطن والاثم]: “*(Ey Muhammed de ki) Rabbim aşikâr ve gizli olan fevahiş ve her günahı veyahut hususiyle şarab-ı hamrı, haksız yere zulmü, hakkında delil inzal etmediği şeyi kendisine şerik kılmayı, Allah hakkında bilmediğini şeyi söylemeyi haram kıldı.*”⁸³ buyurdu. Kendisi hakkında yalan söylemeyi haram kıldı. [ويوم القيمة ترى الذين كذبوا على الله]: “*Allah hakkında yalan söyleyenleri, kıyamet gününde,*

⁷⁷ 20/Tâhâ, 41. “*Ben seni kendim için seçtim.*”

⁷⁸ 3/Âl-i İmrân, 28. “*Allah asıl sizi kendisine karşı dikkatli olmanız hakkında uyarmaktadır.*”

⁷⁹ 6/En'âm, 54. “*Selam olsun size! Rabbiniz kendi üzerine rahmeti (merhameti) yazdı.*”

⁸⁰ 5/Mâide, 116. “*Sen benim içimde olanı bilirsin, ama ben sende olanı bilemem. Şüphesiz ki yalnızca sen gaybları hakkıyla bilersin.*”

⁸¹ 3/Âl-i İmrân, 185. “*Her canlı ölümü tadacaktır.*”

⁸² 7/A'râf, 169. “*Allah hakkında, gerçek dışında bir şey söylemeyeceklerine dair onlardan Kitap'ta söz alınmamış mıydı?*”

⁸³ 7/A'râf, 33. “*De ki: "Rabbim ancak, açık ve gizli çirkin işleri, günahı, haksız saldırıyı, hakkında hiçbir delil indirmedigi herhangi bir şeyi Allah'a ortak koşmanızı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır."*

*yüzleri kararmış görürsün.*⁸⁴ buyurdu. Cenâb-ı Allah bizi ve sizi, saptıranların fitnesinden muhafaza buyursun.

Cenâb-ı Hak kelâmını birçok mevzuda zikretti. Hâlbuki hiçbirinde yaratmak olarak isimlendirmedir. Her zaman kelimeler olarak isimlendirdi. Örnek olarak [فتلقى آدم من ربه كلمات]: “Âdem (a.s.) rabbinden birtakım kelimeler telakki etti.”⁸⁵ Aynı şekilde, [وقد كان فريقا] [منهم يسمعون كلام الله ثم يحرفونه ولما جاء موسى] [على اصطفيتك]: “Onlardan bir taife vardır ki Allah’ın kelâmını işitirler sonra tahrif ederler.”⁸⁶ Aynı şekilde, [ولما جاء موسى] [على الناس برسالاتي وبكلامي]: “Musa, bizim kararlaştırdığımız yere (tayin ettiğimiz yere) geldiği ve rabbi ona söylediği zaman.”⁸⁷ Aynı şekilde, [كلم الله موسى تكليما]: “Allah Musa’ya söyledi.”⁸⁹ Aynı şekilde, [فامنوا بالله ورسوله النبي الأمي الذي يؤمن بالله] [وكلماته]: “Allah’a ve Allah ile onun kelimelerine iman eden nebî ümmî rasûlüne iman ediniz.”⁹⁰ buyurdu ve bununla Cenâb-ı Hak Nebî’nin (a.s.) Allah’a ve kelâmına⁹¹ iman ettiğini haber verdi. Aynı şekilde, [يريدون ان يبدلوا كلام الله]: “Allah’ın kelâmını tahrif etmek isterler.”⁹² Aynı şekilde, [لو كان البحر مدادا لكلمات ربي لنفد البحر قبل ان تنفذ كلمات ربي]: “Rabbimin kelimâtü için deniz mürekkebe olsaydı, rabbimin kelimâtü tükenmeden deniz tükenirdi.”⁹³ [وان احد من المشركين استجارك فاجرته حتى يسمع كلام الله] [Eğer müşriklerden biri senden eman isterse ona eman ver ta ki senin yanında Allah’ın kelâmını istima’ etsin.”⁹⁴ buyuruyor ve ta ki

⁸⁴ 39/Zümer, 60. “Kıyamet günü Allah’a karşı yalan söyleyenleri görürsün, yüzleri kapkara kesilmiştir. Büyüklük taslayanlar için cehennemde bir yer mi yok?”

⁸⁵ 2/Bakara, 37. “Âdem (vahiy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı”

⁸⁶ 2/Bakara, 75. “Oysa içlerinden bir takımı, Allah’ın kelâmını dinler, iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederlerdi.”

⁸⁷ 7/A’râf, 143. “Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr’a) gelip Rabbi de ona konuşunca...”

⁸⁸ 7/A’râf, 144. “(Allah) “Ey Mûsâ! Vahiylim ve konuşmamla seni insanlar üzerine seçkin kıldım. Öyleyse sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol” dedi.”

⁸⁹ 4/Nisâ, 164. “Allah Mûsâ ile de doğrudan konuştu.”

⁹⁰ 7/A’râf, 158. “Allah’a ve O’nun sözlerine inanan Rasûlüne, o ümmî peygambere iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız.”

⁹¹ İbare ... [كان يؤمن بالله] dir. [كان يؤمن بالله وكلماته] olacaktır.

⁹² 48/Fetih, 15. “Onlar Allah’ın sözünü değiştirmek isterler.”

⁹³ 18/Kehf, 109. “De ki: “Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek (denizlere deniz katsak); Rabbimin sözleri tükenmeden önce denizler tükenirdi.”

⁹⁴ 9/Tevbe, 6. “Eğer Allah’a ortak koşarlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa, Allah’ın kelâmını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanu. Sonra da onu güven içinde olacağı yere ulaştır. Bu, onların bilmeyen bir kavim olmaları sebebiyledir.”

Allah'ın yaratmasını işitsin demiyor. İşte bu açık Arapça lisanla kesinleşmiştir. Müminlerin tefsirine ihtiyacı yoktur. Hamd yalnızca Allah'adır.

[باب]-Bâb:

Şimdi Cehm'e sorarım Allah Teâlâ [قولوا امنا بالله]: "Allah'a iman ettik deyiniz!"⁹⁵ [قولوا للناس حسنا]: "İnsanlara iyi söz söyleyiniz."⁹⁶ [قولوا آمنا بالذی]: "Bizim Müslüman olduğumuza şehadet ediniz, deyiniz."⁹⁷ [انزل الينا وانزل اليكم]: "Bize ve size inzal edilen şeye iman ettik deyiniz."⁹⁸ [وقولوا قولاً سديداً]: "ve doğru söz söyleyiniz."⁹⁹ [وقولوا امنا مسلمون]: "Bizim Müslüman olduğumuza şehadet ediniz, deyiniz."¹⁰⁰ Aynı şekilde, [وقل الحق من ربكم]: "Ey Muhammed! Hak rabbinizdendir, de."¹⁰¹ Aynı şekilde, [وقل سلاماً]¹⁰² buyurdu. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın, benim kelamım mahlûktur, deyiniz dediğini hiç işitmedik. Aynı şekilde, [ثلاثة ولا تقولوا لمن الفى اليكم]: "(Allah) üçtür demeyiniz, sakınıniz."¹⁰³ [ولا تقولوا انتهبوا]: "Size selam veren kimseye mümin değilsin demeyiniz."¹⁰⁴ [ولا تقولوا لمن يقتل فى]: "Râinâ demeyiniz."¹⁰⁵

⁹⁵ 2/Bakara, 136. "Deyin ki: "Biz Allah'a, bize indirilene (Kur'an'a), İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve Yakupoğulları'na indirilene, Mûsâ ve İsa'ya verilen (Teurat ve İncil) ile bütün diğer peygamberlere Rab'lerinden verilene iman ettik. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz ve biz ona teslim olmuş kimseleriz."

⁹⁶ 2/Bakara, 83. "Hani, biz İsrailoğulları'ndan, "Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, herkese güzel sözler söyleyeceksiniz, namazı kılacaksınız, zekâtı vereceksiniz" diye söz almıştık. Sonra pek azınız hariç, yüz çevirerek sözüünüzden döndünüz."

⁹⁷ 29/Ankebût, 46. "İçlerinden zulmedenler hariç, Kitap ehli ile ancak en güzel bir yolla mücadele edin ve (onlara) şöyle deyin: "Biz, bize indirilene de, size indirilene de inandık. Bizim ilahımız ve sizin ilahınız birdir (aynı ilahdır). Biz sadece ona teslim olmuş kimseleriz."

⁹⁸ 33/Ahzâb, 70. "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğru söz söyleyin ki Allah sizin işlerinizi düzeltsin ve günahlarınızı bağışlasın."

⁹⁹ 3/Âl-i İmrân, 64. "Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: "Şahit olun, biz Müslümanlarız."

¹⁰⁰ 18/Kehf, 29. "De ki: "Hak, Rabbinizdendir."

¹⁰¹ 43/Zuhruf, 89. "Şimdilik sen onları hoş gör ve "size selam olsun" de. Yakında bilecekler."

¹⁰² 4/Nisâ, 171. "Öyleyse Allah'a ve peygamberlerine iman edin, "(Allah) üçtür" demeyin. Kendi iyiliğiniz için buna son verin."

¹⁰³ 4/Nisâ, 94. "Size selâm veren kimseye, dünya hayatının geçici menfaatine (ganimete) göz dikerek, "Sen mü'min değilsin" demeyin."

¹⁰⁴ Rasûlullah ashâba bir şey talim ettiği zaman, ashâb Rasûlullah'a [راعنا] derlerdi. Bu bizi bekle teenni et! Ta ki hıfzedelim demekti. Yahudilere İbranice yahut Süryanice [راعنا] ye benzer bir kelime vardı ki sövme ve küfretmek için kullanıyorlardı. Ashâbın Rasûlullah'a [راعنا] dediklerini işittiklerinde bunu fırsat bilerek kendi aralarındaki sövme manasını kastedip Rasûlullah'a [راعنا]

[ولا] ¹⁰⁶: “Allah yolunda maktul düşenlere ölü demeyiniz.” ¹⁰⁶ [سبيل الله اموات تقولن لشيئ اني فاعل ذلك غدا الا ان شا الله فلا نقل لهما اف ولا] ¹⁰⁷: “İnşallah demeksizin, hiçbir şey hakkında onu yarın yapacağım deme.” ¹⁰⁷ Aynı şekilde, [تتهرهما] ¹⁰⁸: “Onlara (ebeveyne) üff deme ve onları men etme!” ¹⁰⁸ Aynı şekilde, [فلا تدع مع الله الها آخر] ¹⁰⁹: “Allah ile diğer ilah ittihaz etme, Allah ile birlikte diğer ilaha dua etme, Allah’a şerik koşma.” ¹⁰⁹ Aynı şekilde, [ولا تقتلوا اولادكم من اطلاق] ¹¹⁰: “Fakirlik korkusundan çocuklarınızı öldürmeyiniz.” ¹¹⁰ Aynı şekilde, [ولا تجعل يدك مغلولة الى عنقك] ¹¹¹: “Elini boynuna bağlı kılma.” ¹¹¹ Aynı şekilde, [ولا تقتلوا النفس التي حرم الله الا بالحق] ¹¹²: “Allah’ın haram ettiği nefsi haksız öldürmeyiniz.” ¹¹² [ولا تقربوا مال اليتيم الا بالتى هي] ¹¹³: “Yetimin malına, ahsen olandan başka tarzda tekarrüb etmeyiniz, el sürmeyiniz.” ¹¹³ [ولا تمش فى الارض مرحا] ¹¹⁴: “Yerde kibir izhar ederek yürüme.” ¹¹⁴ diyor ve bunun örnekleri Kur’an’da çoktur. İşte bunlar Allah’ın nehyettiği şeylerdir. Hâlbuki Kur’an benim kelimamdır, demeyiniz ¹¹⁵ diye nehyetmiyor. Melekler de Allah’ın kelamını kelam olarak isimlendiriyor, yarattı demiyorlar. Bunların hallerini hikâye ederek Allah Teâlâ [حتى اذا فزع عن قلوبهم قالوا ماذا قال ربكم] ¹¹⁶: “Kalplerinden korku giderilince rabbiniz ne dedi diye sordular.” ¹¹⁶ buyuruyor.

demeye başladılar. Yahudilerin bu gibi istihzalarına meydan vermemek için Allah Teâlâ müminleri [انظرونا] demekten men etti ve aynı manada olan [راعنا] demeyi emretti.

¹⁰⁵ 2/Bakara, 104. “Ey iman edenler! “Râinâ” (bizi gözet) demeyin, “unzurnâ” (bize bak) deyin ve dinleyin. Kâfirler için acıklı bir azap vardır.”

¹⁰⁶ 2/Bakara, 154. “Allah yolunda öldürülenlere “ölüler” demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz.”

¹⁰⁷ 18/Kehf, 23. “Hiçbir şey hakkında sakın “yarın şunu yapacağım” deme!”

¹⁰⁸ 17/İsrâ, 23. “Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara “öf!” bile deme; onları azarlama”

¹⁰⁹ 26/Şuarâ, 213. “Öyle ise sakın Allah ile beraber başka bir ilaha yalvarma, sonra azaba uğratılanlardan olursun!”

¹¹⁰ 6/En’âm, 151. “Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin.”

¹¹¹ 17/İsrâ, 29. “Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.”

¹¹² 17/İsrâ, 33. “Haklı bir sebep olmadıkça, Allah’ın, öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın.”

¹¹³ 17/İsrâ, 34. “Rüştüne erişinceye kadar, yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın, verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü söz (veren sözünden) sorumludur.”

¹¹⁴ 31/Lokmân, 18. “Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah hiçbir kibirleneni, övüneni sevmeyiz.”

¹¹⁵ İbare: [ولم يقل لنا تقولوا ان القرآن كلامى] dir. [تقولوا] den evvel [لا] düşmüş olacak.

¹¹⁶ 34/Sebe’, 23. “(Şefaat için izin verilip de) kalplerinden korku giderilince birbirlerine, “Rabbimiz ne söyledi?” diye sorarlar.”

Bunun izahı: Melekler İsa (a.s.) ile Muhammed (a.s.) zamanı arasında vahiy sesini asla işitmediler. Hâlbuki Hz. İsa ile Muhammed (a.s.) arasında bu kadar müddet geçmişti. Allah Teâlâ Hz. Muhammed'e vahyedince melekler, katı taşa demirin vurulması gibi olan vahiy sesini işittiler ve kıyamet ahvalinden bir haldir zannettiler. Korktular ve yüzleri üzerine secdeye kapandılar. İşte bu [حتى اذا فزع عن قلوبهم] kavlinin manasıdır. Yani kalplerinden korku dehşet gidince secdeden başlarını kaldırdılar ve birbirlerinden rabbiniz ne dedi diye soruştular. Rabbiniz ne yarattı demediler. İşte bu, Allah'ın hidayet etmek istediği kimseye kâfi bir izahıdır.

[باب]-Bâb: [Cehm'in Kur'an'ın Mahlûk Olduğuna İddiası]

Yine Cehmî başka bir davada bulundu. Allah Teâlâ kitabında bir ayet zikretti bu ayet Kur'an'ın mahlûk olduğuna delalet ediyor, dedi.

Hangi ayettir dedik. Allah Teâlâ'nın [ماياتهم من ذكر من ربهم محدث]: “Onlara rablerinden muhdes olan zikir gelmez(gelince).”¹¹⁷ ayetini okudu ve her sonradan meydana gelen şey mahlûktur, dedi.

Hayatımla temin ederim ki bununla insanlara karşı hilelerde bulundu. Bu müteşâbih bir ayettir. Bu hususta söyleyeceğimiz sözde Allah'tan yardım istiyor, Kitâbullah'a dikkatle bakıyoruz.

Herhangi iki şey bir isim altında birleşir ve biri diğerinden yüce olursa ve sonra bunlar üzerine övme gerçekleşirse yüce olan diğerinden daha çok övülmeye layık olur.¹¹⁸ Eğer bunlar üzerine kötüleme gerçekleşirse alçak olan diğerinden daha çok o kötüleme layık olur. Allah Teâlâ'nın [ان الله بالناس لرؤف الرحيم]: “Allah Teâlâ, insanlara ra'fet ve merhametlidir.”¹¹⁹ [عينا يشرب بها عباد الله]: “İbâdullahın (onunla) içtiği pınar”¹²⁰ kulları bu manadandır. Burada [ناس] ve [عباد] tabirlerinde mümin ile kâfir, ebrâr ile füccâr birleşmiştir. Fakat Allah Teâlâ'nın [عينا يشرب بها عباد الله] kavlinde [عباد] ile füccâr değil, ebrâr kastedilmiştir. Zira bunlar tek tek kalınca [ان الابرار] [لفى نعيم وان الفجار لفى جحيم]: “Ebrâr neimde füccâr cehmededir.”¹²¹ buyrulmuştur.

¹¹⁷ 21/Enbiyâ, 2, “Rab'lerinden kendilerine yeni bir öğüt (bir uyarı) gelmez ki, onlar mutlaka onu alaya alarak, kalpleri de gaflette olarak dinlemesinler.”

¹¹⁸ İbare: [وكان أولى] dir. [و] hatalı olarak yazılmış olacak.

¹¹⁹ 2/Bakara, 143. “Şüphesiz, Allah insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.”

¹²⁰ 76/İnsan, 6. “Bir pınar ki Allah'ın kulları ondan içer, onu (istedikleri şekilde) fişkırtıp akıtırlar.”

¹²¹ 82/İnfıtâr, 13. “Şüphesiz, iyiler Naîm cennetindedirler.”

[ان الله بالناس لرؤف الرحيم] ayetinde ise her ne kadar mümin ile kâfir, [ناس] isminde birleşiyorlarsa da mümin rahmet ve merhamete layıktır. Zira tek kaldıkları zaman [ان الله بالناس لرؤف الرحيم – وكان الله بالمؤمنين] sözlere gereğince hak ettikleri verilmiştir.¹²² Kâfirler tek başına kalınca onlara [الا لعنة الله على الظالمين – ان سخط الله عليهم] ayet-i kerimeleri gereğince kötüleme gerçekleşmiştir. Bundan dolayı bunlar rahmete (rahmet ayetine) dâhil olamazlar.

Aynı şekilde, [ولو بسط الله لرؤق لعباده لبغوا فى الارض]: “Eğer Cenâb-ı Allah kullarına rızkı basit etse idi, fazla bolluk verse idi, üzerinde bağıy ederlerdi.”¹²³ sözünde de [عباد] lafzı mümin ve kâfiri kapsamaktadır fakat [بغى] ile vasıflanmaya kâfir müminden daha layıktır. Zira müminler yalnız olarak zikrolundukları zaman Allah’ın kendilerine bahşetmiş olduğu nimeti iyi ve güzel idare ettikleri hususunda [والذين اذا انفقوا لم يسرفوا ولم يقتروا]: “ve öyle adamlardır ki infak ederken israf ve teftir etmezler.”¹²⁴ [ومما رزقناهم ينفقون]: “ve bizim verdiklerimizden (hayra) infak ederler.”¹²⁵ ayetleriyle övülüyorlar.

Gerçekten Hz. Davud’a ve Davud’un oğlu Hz. Süleyman’a, Hz. Zülkarneyn, Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman ve bunlar gibi olanlara nimet genişletildi ve nimet hangisine uzandıysa haddi aşmadılar. Kâfirler tek başlarına zikrolundukları zaman [بغى] ile vasıflandılar. Mesela Kârûn hakkında [فبغى عليهم]: “Onlar üzerine bağıy etti, zulmetti.”¹²⁶ denmiştir. Nemrûd b. Ken’ân, Cenâb-ı Allah kendisine mülk ihsan ettiği zaman, rabbi hakkında mücadeleye kalkışmıştır. Firavun ise Hz. Musa, [ربنا انك اتيت فرعون وملانه زينة واموالا فى الحياة الدنيا]: “Ey rabbim, Firavun’a ve kavmine ziynet eşyasını ve emvalini sen verdin!”¹²⁷ dediği zaman haddi aşmıştır, zulmetmiştir.

Şu halde ne zaman mümin ile kâfir bir isim altında birleşir de üzerlerine [بغى] ismi gerçekleşirse rahmet ile vasıflanmaya mümin evla olduğu gibi [بغى] ile vasıflanmaya kâfir evla olur.

¹²² İbare: [وجبه و وجات] ise [الموجه], [لان اذا نفرء اعطى لموجه veya لموجد]: tahmin ederek tercüme ettim.

¹²³ 42/Şûrâ, 27. “Allah kullarına (tümüne birden) rızkı bol bol verseydi, yeryüzünde mutlaka azgınlık ederlerdi.”

¹²⁴ 25/Furkân, 67. “Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır.”

¹²⁵ 2/Bakara, 3. “Onlar gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar.”

¹²⁶ 28/Kasas, 76. “Onlara karşı azgınlık etti.”

¹²⁷ 10/Yûnus, 88. “Mûsâ şöyle dedi: “Ey Rabbimiz! Gerçekten sen Firavun'a ve onun ileri gelenlerine dünya hayatında nice ziynet ve mallar verdin.”

Ne vakit ki Allah Teâlâ [ما يأتهم من ذكر من ربهم محدث] buyurdu. [من ذكر] tabirinin altında kendi zikriyle Nebî'nin zikrini¹²⁸ bir araya getirmiştir. Allah'ın zikri yalnız olarak zikrolunduğu zaman ona sonradan meydana gelen bir isim olmaz. Şu ayetleri işitmiyor musun? [ولذكر الله أكبر - وهذا ذكر مبارك] ¹²⁹ tek başına Nebî'nin zikri kastolunduğu zaman O'nda sonradan meydana gelen bir isim gerçekleşir. [والله خلقكم وما تعملون]: “Allah sizi ve amellerinizi halk etti.”¹³⁰ diyor. Nebî'nin zikri ise Nebî'nin amelidir ve onu Allah yaratmıştır. İki zikri topladığına delil [وما يأتهم من ذكر] sözüdür. Peygamber'in bize onu haber vermesi vaktindeki zikri sonradan meydana gelme olarak vasıfladı ve biliyorsunuz ki zikir bize ancak haber verme ile hatırlatan ve ulaştırın vasıtasıyla geliyor. Allah Teâlâ [وذكر فان الذكرى] “Tezkir (va'z, tenbih ve ihtar) et! Zira tezkir müminlere fayda verir.”¹³¹ [فذكر المؤمنون]: “Müminleri tezkir et(uyandır).” [فذكر ان نفعت] [الذكرى]: “Zikir fayda verirse tezkir et(uyandır).”¹³² diyor ve [انما انت] ¹³³ buyuruyor.

İşte bu suretle zikir lafzı altında, Allah'ın zikri ile Nebî'nin zikri bir araya gelip bunlar üzerine hades ismi gerçekleşince tek başına kaldığı zaman kendisine yaratma ismi vaki olan Nebî'nin zikri, tek başına kaldığında yaratma ve sonradan meydana gelme manasına olan ismi, vaki olmayan zikrullahtan hades ismine daha evladır.

Zikrin, Rasûlullah'a hâdis olduğuna, Allah Teâlâ'nın [وما يأتهم من ذكر] sözüne nazaran bir delalet buluyoruz.¹³⁴ Zira Rasûlullah evvelce zikri bilmiyordu. Allah ona talim etti. Allah talim edince zikir Rasûlullah katında hâdis oldu.

[باب]-Bâb: [Cehm'in Kur'an'ın Mahlûk Olduğuna İddiası]

Cehmî daha bir iddiada bulundu, Kur'an'da bir ayet var ki Kur'an'ın mahlûk olduğuna delalet ediyor, dedi.

¹²⁸ İbare [ذكر الله] ve [وذكر لنبیه] dir. [وذكر نبیه] veya [وذكر النبى] olması lazımdır. Mâzi sigasıyla [وذكر لنبیه] okunmaya hat müsaittir fakat makam müsaıt değil.

¹²⁹ 29/Ankebût, 45. “Allah'ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir.” 21/Enbiyâ, 50. “İşte bu (Kur'an) da bizim indirdiğimiz mübarek bir öğüttür.”

¹³⁰ 37/Sâffât, 96. “Oysa Allah sizi de, yaptığınız şeyleri de yaratmıştır.”

¹³¹ 51/Zâriyât, 55. “Sen yine de öğüt ver. Çünkü öğüt mü'minlere fayda verir.”

¹³² 87/A'lâ, 9. “O halde, eğer öğüt fayda verirse, öğüt ver.”

¹³³ [منتكر] yazılmış. 88/Gâşiye, 21. “Artık sen öğüt ver! Sen ancak bir öğüt vericisin.”

¹³⁴ İbare [تأمله محتاج]

Bunun hangi ayet olduğunu sorduk. Allah'ın [**انما مسيح عيسى بن مريم**] **رسول الله وكلمته**: “İsa b. Meryem ancak Allah'ın rasûlü ve kelimesidir.”¹³⁵ ayetidir. Hâlbuki İsa mahlûktur dedi.

Kendisine şu cevabı veriyoruz. Allah seni Kur'an'ı anlamaktan men etmiş. Kur'an'a verilmeyen birçok lafız İsa'ya veriliyor. Zira biz İsa'yı doğmuş, küçük çocuk, genç diye isimlendiriyoruz.¹³⁶ İsa yer içer, emir ve nehiy ile muhataptır. Kendisine va'd ve va'id gerçekleşir. Fazla olarak o Nuh ve İbrahim'in zürriyetindedir. Hâlbuki İsa hakkında söyleyebildiğimiz bu lafızların hiçbirini Kur'an'a vermek bizim için caiz değildir. Allah'ın Kur'an'da İsa'ya verdiği lafızları, Kur'an'a verdiğini işittiniz mi?

Allah'ın [**انما مسيح**...] sözünün manası, İsa b. Meryem Allah'ın resulüdür ve Meryem'e bıraktığı kelimesidir.¹³⁷ demektir. Meryem'e bıraktığı kelime ise İsa'ya hitap ettiği [**كن**] lafzından ibarettir. İsa [**كن**] kelimesiyle var olmuştur. [**كن**] lafzı ise Allah'ın kavlidir. Mahlûk değildir.

Hristiyanlar ile Cehmiyye İsa hakkında Allah'a karşı yalan söylediler. Bunun izahı Hristiyanlar ile Cehmiyye “İsa rûhullahtır ve Allah'ın kelimesidir. Bu bez parçası şu elbisedendir, kabilinden Allah'ın zatındandır, dediler.¹³⁸

Biz deriz ki İsa, kelime ile var oldu yoksa kelimenin kendisi değildir. Allah'ın [**روح منه**] kavline gelince onun manası, “Allah'ın emriyle onda ruh var oldu.” demektir. Bu aynıyla [**وسخر لكم ما فى السموات**] demektir. Bu aynıyla [**وما فى الارض جميعا منه**] ayet-i kerimesinde olduğu gibidir. “Size semâvât ve arzda olan şeylerin cümlesini kendinden musahhar kıldı.”¹³⁹ diyor ki burada [**منه**] kendi zatından demek olmayıp kendi emrinden

¹³⁵ 4/Nisâ, 171. “Meryem oğlu İsa Mesih, ancak Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve kendisinden bir ruhtur.”

¹³⁶ Nüşhada ibare [**لا تسمية مولود وطفل**]dir. Muhammed b. Ahmed es-Seffârî'nin “ed-Dürretü'l-mudiyühü fî akdi fırkatî'n-nâciye” şerhinde (cüz 2 sayfa 22) de naklettiği ibare: [**لا تانسيمه مولودا وطفلا وصيبيا وغلما**]dir. Bu ibare üzerine tercüme edilmiştir.

¹³⁷ İbare maksadı ifadeye kâfi değildir.

¹³⁸ Nüşhada ibare: [**وكذب النصارى والجهمية على الله فى امر عيسى روح الله من ذات الله وكلمة الله من ذات الله**]dir. Seffârî'nin sabıkan zikrettiğimiz şerhinde (cüz 2 sayfa 33) naklettiği ibare şöyledir. [**وكذبت النصارى والجهمية على الله فى امر عيسى وذلك ان الجهمية**] قالوا روح الله وكلمته الا ان كلمته مخلوقة وقالت النصارى عيسى روح وكلمته فالكلمة من ذاته كما يقال هذه الخرقه من ذاته... [**فالروح من ذاته**] yerine [**فالروح من ذاته**] cümlesi [**فالكلمة من ذاته**] lakin burada [**هذا الثوب (الثوب) قلنا نحن...**] düşmüş olsa gerek. Çünkü bunun sonunda [**روح منه**] üzerinde münakaşa cereyan ediyor.

¹³⁹ 45/Câsiye, 13. “Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından (bir nimet olarak) sizin hizmetinize verendir. Elbette bunda düşünen bir toplum için deliller vardır.”

demektir. Rûhullah demenin manası ise Allah'ın kulu, göğü, yeri demek gibi, kelimetullah ile yapılmış bir ruh demektir.¹⁴⁰

[باب]-Bâb: [Cehm'in Kur'ân'ın Mahlûk Olduğuna İddiası]

Sonra Cehmî diğer bir iddiada bulundu ve Allah Kur'ân-ı Kerim'de [خلق السموات و الارض وما بينهما في ستة ايام]: “Semavat ve arz ve beyyinelerinde olan şeyleri altı günde halk etti.”¹⁴¹ buyurdu. Kur'ân ise gökte yahut yerde yahut gök ile yer arasında olmaktan uzak değildir, dedi. Bu suretle insanları şüphelendirdi fakat bu şüpheden onlara bir zarar yok.

Ona (Cehm'e) deriz ki Allah, yarattıklarını bu ayet-i kerimede yalnız gökler, yer ve aralarında olan şeylere bırakmıyor mu? Şüphesi evet diyecekler. Göğlerin üstünde mahlûk bir şey yok mudur? Şüphesiz buna da evet var diyecekler. Şu halde deminki göğlerin üstünde olan şeyleri, Cenâb-ı Allah mahlûk şeyler arasına dâhil etmiyor. Hâlbuki ilim sahibi, göğler üzerinde kürsü, arş, levh-i mahfuz ve bunlara müşabih birçok şeyler bulunduğunu biliyorlar ki bunları Cenâb-ı Allah zikretmediği gibi yarattığı şeyler arasına da koymadı. Allah'ın haberi yalnız göğleri, yeri ve bunların araları hakkında meydana geldi.

Kur'ân, göğler üzerinde yahut yerde yahut ikisinin arasında olmaktan uzak değildir iddiasına gelince Allah Teâlâ [وما بينهما الا بالحق] [وما خلقنا السموات والارض] “Semevat ve arzı ve beyyinelerinde olan şeyleri ancak hak ile hak ettik.”¹⁴² buyuruyor. Göğleri ve yeri ne ile yarattı ise o şüphesiz göğler ve yerden önce vardı. Kendisiyle göğler ve yeri yaratmış olduğu hak, Allah'ın sözüdür. Zira Allah hakkı söyler nitekim [فالحق والحق اقول]¹⁴³ buyurmuştur.

[ويوم يقول كن فيكون] ayeti ise kendisiyle göğler ve yeri yaratmış olduğu hak olan sözüdür ve kelimayı mahlûk değildir, deriz.

¹⁴⁰ Nûshada ibare: [وتفسير روح الله انما معناها انها روح بكلمة خلقها (جعلها) كما يقال عبد الله وسماء الله] dir. “ed-Dürretü'l-muduyye” (cüz 2 sayfa 33)'te Seffârî'nin naklettiği ibare ise şöyledir: [وتفسير روح الله انما معناها بكلمة الله كما يقال عبد الله اليه وارض الله] dir.

¹⁴¹ 25/Furkân, 59. “Göğleri ve yeryüzünü ve ikisi arasındakileri altı gün içinde (altı evrede) yaratan sonra da Arş'a kurulan Rahmân'dır. Sen bunu haberdar olana sor!”

¹⁴² 15/Hicr, 85. “Biz göğleri, yeri ve her ikisi arasında bulunanları ancak hakka ve hikmete uygun olarak yarattık.”

¹⁴³ 38/Sâd, 84. “Allah şöyle dedi: “İşte bu gerçektir. Ben de gerçeği söylüyorum.””

[باب]-Bâb: [Ru'yetullah Meselesi]

Cehmiyye'nin [وجوه يومئذ ناظرة الى ربها ناظرة]: "O günde yüzler yumuşak taravetlidir ve rablerine bakarlar."¹⁴⁴ ayeti hakkındaki inkârını beyan.

Kendilerine, cennet ehlinin rablerine bakmalarını niçin inkâr ediyorsunuz, diyoruz. Diyorlar ki kimsenin Allah'a bakması caiz değildir. Zira bakılan şey yapılmış ve vasıflanmış olur. Eşya ancak yansıma yoluyla görülür.¹⁴⁵

Allah Teâlâ [الى ربها ناظرة] demiyor mu? Diyoruz. Onlar [الى ربها ناظرة] ayetinin manası rabbinin vereceği sevaba bakıyorlar demektir. Zira insanlar ancak Allah'ın fiiline ve kudretine bakarlar dediler ve Kur'an'dan [الم تر الى ربك كيف مد الظل]: "Rabbine bakmıyor musun (görmüyor musun) nasıl gölgeyi uzattı."¹⁴⁶ ayetini okudular ve işte Allah [الم تر الى ربك] dediği halde onlar rablerini görmüyorlar. Şu halde bu ayetin manası "Allah'ın fiilini görmüyor musun?"¹⁴⁷ demektir dediler.

Biz ise, insanlar her zaman Allah'ın fiilini görüyorlar hâlbuki Allah, *bugün de rablerine bakarlar* diyor, diyoruz.

-Onlar, [نظر], [انتظار] manasınadır. *Rablerinden sevaba intizar ederler*, diyorlar.

-Biz, hem sevaba intizar eder hem rablerini görürler, diyoruz.

-Onlar, bunun üzerine Allah ne dünyada ne ahirette görülmez dediler ve müteşâbih olan ayetlerden [لا تدركه الابصار وهو يدرك الابصار]: "Onu basarlar idrak edemez(etmez) O, basarları idrak eder."¹⁴⁸ ayetini okudular. Hâlbuki [لا تدركه الابصار] sözünün manasını herkesten iyi Peygamber (a.s.) biliyordu. Böyle olduğu halde [انكم سترون ربكم]: "Siz rabbinizi göreceksiniz."¹⁴⁹ buyurdu. Aynı şekilde Allah, Hz. Musa'ya [ان ترى]: "Sen beni göremezsın."¹⁵⁰ buyurdu. Ben görülmem, demedi. Şimdi hangisine uymamız evladır. [انكم سترون ربكم] diyen Peygamber'e

¹⁴⁴ 75/Kiyâmet, 22-23. "O gün bir takım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar."

¹⁴⁵ İbare [لا ترى الا اشياء منعكسة] dir. Aslı [لا ترى الا اشياء منعكسة] olmak üzere tercüme edilmiştir. Ru'yetin intiba' (bir şeyin zihinde havas vasıtasıyla suretyâb olması) yahut ittisal-i şua' (ışık-nurun birleşmesi) ile husul bulmaları takdirlerine göre her ikisi caizdir.

¹⁴⁶ 25/Furkân, 45. "Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin? İsteseydi onu sabit kılardı. Sonra biz güneşi gölgeye delil kıldık."

¹⁴⁷ Aslında yanlış olarak [الم ترى] yazılmış.

¹⁴⁸ 6/En'âm, 103. "Gözler onu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder." O, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır."

¹⁴⁹ Buhârî, Kitâbu't-tevhîd 7434.

¹⁵⁰ 7/A'râf, 143. "Beni (dünyada) katiyen göremezsın."

mi? yahut rabbinizi göremeyeceksiniz diyen Cehm'in sözüne mi? Cennet ehlinin rablerini göremeyeceklerine dair Rasûlullah'tan rivayet edilen hadisler ilim sahibi kimselerin bilgisi dâhilindedir. İlim ehli bu hadisler hakkında ihtilaf etmiyorlar.

Cenâb-ı Allah'ın [للذين احسن الحسنى وزيادة] kavli-i kerimi hakkında Sufyân'ın Ebî İshâk'tan onun Âmir b. Sa'd'dan rivayet ettiği hadiste ziyade [النظر الى وجه الله]: Allah'ın yüzüne bakmaktır, deniliyor. Sâbit el-Benânî'nin Abdurrahman b. Ebî Leylâ vasıtasıyla rivayet ettiği hadiste [اذا استقر اهل الجنة في الجنة نادى مناد يا اهل الجنة ان الله قد اذن لكم في الزيارة قال]: “Ehl-i cennet cennete karar ettikten sonra ey ehl-i cennet! Allah kendisini ziyaret etmenize müsaade itti diye bir münadi nida edecektir ve perde kaldırılacak ve kendinden başka Allah bulunmayan Allah'a bakacaklar.”¹⁵¹ deniliyor.

Biz Cehm'in ve tabilerinin Allah'ı görmeyeceklerden ve Allah'tan men edileceklerden olacaklarını ümit ederiz. Zira Allah kâfirler hakkında [كلا انهم عن ربهم يومئذ لمحجوبون]: “Kellâ! Onlar o günde rablerini görmekten men olunmuşlardır.”¹⁵² buyuruyor. Kâfir rabbini görmekten men olduğu gibi mümin dahi men olursa müminin kâfir üzerine fazileti nerede kalır? Bizi Cehm ve tabileri gibi yapmayan ve bizi bid'at ehlinden etmeyip Kitap ve Sünnet'e bağlı olanlardan kılan Allah'a şükürler olsun!

[باب]-Bâb: [Cehm'in Allah'ın Hz. Musa ile Konuşmasını İnkârı]

Allah'ın Hz. Musa ile konuştuğunu Cehmiye'nin inkârı:

Bunu niçin inkâr ediyorsunuz? Dedik.

-Allah söylemedi ve söylemez. Yalnız Cenâb-ı Allah bir şey yarattı ve O, kendi yerine söyledi ve bir ses yarattı ve işittirdi. Eğer Allah söyleyecek olsaydı kelamı ancak boşluk, lisan ve iki dudak ile olurdu.

-Allah'ın yarattığı bir şey için başka bir ifadeyle Allah'ın gayrı için [اننى انا الله لا اله الا انا فاعبدنى واقم الصلوة لذكرى]: “Ben Allah'ım! Benden başka hiçbir ilah yoktur; binaenaleyh bana ibadet et; beni zikir için namaz kıl; namaz ikame et.”¹⁵⁴ demesi caiz midir? Buna izin veren kimse¹⁵⁵ Allah'tan

¹⁵¹ Kitâbü's-Sünne, 44-45.

¹⁵² 83/Mutaffifin, 15. “Hayır, şüphesiz onlar, kıyamet günü Rablerini görmekten mahrum bırakılacaklardır.”

¹⁵³ 20/Tâhâ, 12. “Şüphe yok ki, ben senin Rabbinim.”

¹⁵⁴ 20/Tâhâ, 14. “Şüphe yok ki ben Allah'ım. Benden başka hiçbir ilah yoktur. O halde bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl.”

başkasının rubûbiyyet iddia ettiğini inanmış olur. Eğer Cehmiyye'nin inandığı gibi Allah konuşmayı da Allah'ın yarattığı şey konuşmuş ve Hz. Musa'ya [انى انا الله رب العالمين]¹⁵⁶ : “Ya Musa! Âlemlerin rabbi olan Allah şüphesiz yalnız benim.”¹⁵⁷ demiş olsaydı konuşan Allah olmazdı. Hâlbuki Cenâb-ı Hakk'ın kendisi [و كلم الله موسى] : “Musa bizim mikatimize geldi ve rabbi ona söylediği zaman.”¹⁵⁹ ve [انى اصطفيتك] : “Ben seni risaletim ve kelamım ile insanlara takdim ve seni intihab ettim.”¹⁶⁰ buyuruyor. Bunlar Kur'ân'ın naslarıdır. Aynı zamanda bunlar Allah konuşmadı iddialarını A'meş'in hadisiyle nasıl uygun hale getireceklerdir?

A'meş, Hayseme'den o da Adî b. Hâtim'den Adî de Rasûlullah'ın [ما منكم من احد الا سيكلمه ربه وما بينه وبينه ترجمان]¹⁶¹ : “Rabbiniz, sizin her biriniz ile yakın olarak tercümansız konuşacaktır.”¹⁶² buyurmuş olduğunu rivayet ediyor.

Cehmiyye'nin kelimeler boşluksuz, ağızsız, dudaksız, lisansız olmaz demelerine gelince¹⁶³ Allah Teâlâ [انتبا طوعا او كرها قالتا اتينا طائعين] : “Gerek isteğiniz ile gerek isteksiz geliniz! Bunlar(Gökler ile yeryüzü) isteğimiz ile geldik dediler.”¹⁶⁴ buyurmadı mı?

Bunların, isteğimiz ile geldik demeleri boşluk, ağız, lisan, dudak ile mi vaki oldu ve [وسخرنا مع داود الجبال يسبحن] : “Dağlar Davud ile (Davud'a) musahhar kıldık, onlar tesbih ederler.”¹⁶⁵ buyuruyor. Dağlar da tesbihi boşluk, ağız, dil, dudak ile mi icra ediyorlardı?

¹⁵⁵ Nüshada [فمن زعم ان غير الله ادعا الربوبية] ise de İbn Teymiyye'nin, “Muvâfakatu'l-Ma'kûl li'l-menkûl” (cüz 2 sayfa 150)'de [فمن قال ذلك زعم ان غير الله] dir ve ona göre tercüme edilmiştir.

¹⁵⁶ Nüshada [انى انا الله] olmakla ayet-i kerime tashih edilmiştir.

¹⁵⁷ 28/Kasas, 30. “Ey Mûsâ! Şüphesiz ben, evet, ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım.”

¹⁵⁸ 4/Nisâ, 164. “Allah Mûsa ile de doğrudan konuştu.”

¹⁵⁹ 7/A'râf, 143. “Mûsa, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca...”

¹⁶⁰ 7/A'râf, 144. “(Allah) “Ey Mûsâ! Vahiyyelerim ve konuşmamla seni insanlar üzerine seçkin kıldım. Öyleyse sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol” dedi.”

¹⁶¹ Nüshada [ما منكم من احد الا سيكلمه] olmakla [ما منكم سيكلمه] olarak yine “Muvâfakatu'l-ma'kûl göre tashih edilmiştir.

¹⁶² Buhâri, 9/132.

¹⁶³ Nüshada burası [وما قولهم] dir ve [اما قولهم] olmak lazımdır.

¹⁶⁴ 41/Fussilet, 11. “Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne, “İsteyerek veya istemeyerek gelin” dedi. İkisi de, “İsteyerek geldik” dediler.”

¹⁶⁵ 21/Enbiyâ, 79. “Dâvûd ile birlikte, Allah'ı tesbih etmeleri için dağları ve kuşları onun emrine verdik.”

Elbette değil... Belki Allah onları istediği şekilde söylenmiştir. İşte bunun gibi Allah da istediği şekilde konuşmuştur ve biz onun boşluğu, lisanı, ağzı dudakları vardır demiyoruz.

Bu deliller Cehm'i boğunca, Allah Musa ile konuştu fakat Allah'ın kelamı Allah'ın gayrıdır, dedi. Biz de Allah'ın gayrı mahlûktur? dedik. Evet, dedi. Biz de bu, sizin evvelki sözünüz gibidir yalnız kendinizden kötülüğü def etmeye çalışıyorsunuz, dedik.

Bir de Zührî'nin hadisi var. Diyor ki Musa rabbinin kelamını işittiği zaman ya rabbi! Bu işittiğim senin kelamın mıdır? Diye sordu. Allah, evet ya Musa! O benim kelamımdır. Ben sana on bin lisan kuvvetiyle söyledim. Hâlbuki bende bütün lisanların¹⁶⁶ kuvveti vardır, daha ziyadesine de muktedirim. Fakat seninle bedenim tahammül edecek kadarla konuştum. Eğer bundan fazlasıyla konuşmuş olaydım ölürdün, dedi. Zührî diyor, Musa kavmine döndüğü zaman kavmi Musa'ya rabbinin kelamını tavsif et, dediler. Musa da subhânallah hiç onu size tavsif edebilir miyim, dedi. Öyle ise teşbih et dediler. Musa da işittiğiniz seslerin en tatlısı tatlılığında öldürücü¹⁶⁷ yıldırım sesleri işittim¹⁶⁸ işte bunun gibi, cevabını verdi.

Cehmiyye'ye dedik ki kıyamet gününde İsa b. Meryem'e [**ءانت قلت**] للناس اتخذوني وامى الهين من دون الله: "İnsanlara, Allah'ı değil de beni ve vâlidemi ilah ittihaz ediniz diyen sen misin?"¹⁶⁹ diyecek kimdir? Bunu diyen Allah değil midir?

-Musa için olduğu gibi, Allah bir şeyi yaratır o da Allah yerine söyler, dedi.

¹⁶⁶ Metinde [قوة اللسان] [بعشرة الف لسان] "Muvâfaka"da [بقوة عشرة الف لسان] dir. Aynı şekilde, [قوة اللسان] yazılmış, doğrusu "Muvâfaka"da naklolunduğu şekille [قوة اللسان] dir.

¹⁶⁷ Metinde [تقتل] "Muvâfaka"da [تقتل]

¹⁶⁸ Metnin ibaresi [قالوا فشبهه قال سمعت اصوات الصواعق التى تقتل فى احلى حلاوة سمعتموها] dir. Taberî, "Tefsîr" (cüz 6 sayfa 18) Rasûlullah'a ulaştırmayarak bu hususu naklediyorsa da aralarında müşâbehet pek azdır. Taberî diyor: [وقد حدثنا وكيع قال حدثنا اسامة عن ابن مبارك عن معمر ويونس عن الزهرى عن ابى بكر بن عبدالرحمن بن الحرث بن هشام قال اجبرنى جابر الخثعمى قال سمعت كعبا يقول ان الله جل ثناؤه لما كلم موسى كلمه بالالسنه كلها قبل كلامه يعنى موسى فجعل يقول يا رب لا افهم حتى كلمه بلسانه آخر الالسنه يا رب هذا كلامك قال لو سمعت كلامى على وجهه لم تكن شينا قال ابن وكيع قال ابو اسامة وزادنى ابو بكر الصغانى فى هذا الحديث ان موسى قال يا رب هل فى خلقك شىء يشبه كلامك قال لا واقرب خلقى شبيها بكلامى [اشدما تسمع الناس من الصواعق].

¹⁶⁹ 5/Mâide, 116. "Allah kıyamet günü şöyle diyecek: "Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara Allah'ı bırakarak beni ve anamı iki ilah edinin dedin?"

- [فلنسالن الذين ارسل اليهم ولنسالن المرسلين فننقصن عليهم بعلم]: “Mürsel ve Mürselun ileyhlere elbette sorarız ve bilerek kendilerine (hallerini) kıssa ederiz.”¹⁷⁰ diyen kim? Allah değil mi?

-Bunun hepsi, bir şey yaratılıp o şeyin Allah yerine söylemesinden ibarettir.

-Allah söylemez dediğiniz zaman Allah’a iftirayı büyütüyorsunuz ve onu taptığınız putlara teşbih ediyorsunuz.

-Bazen konuşur¹⁷¹ fakat kelamı mahlûktur.

-Kelamı mahlûktur dediğinizde Allah’ı mahlûkatına teşbih ediyorsunuz. Zira sizin mezhebinize göre Allah bazı vakit söylemez oluyor. Nitekim insanlar da Allah kendilerinde kelamı yaratıncaya kadar söylemiyorlar. Bu suretle küfür ile teşbihi bir araya getirmiş oluyorsunuz. Allah bu gibi sıfatlardan münezzehtir. Biz, Allah’ı dileyince daima söyler,¹⁷² diyoruz. O, var idi lakin kelamı yaratıncaya kadar söylemedi demiyoruz. Aynı şekilde O, var idi fakat kendisi için kudreti yaratıncaya kadar kudreti yok idi demiyoruz. O, var idi fakat kendisi için nuru yaratıncaya kadar nuru yok idi demiyoruz. O, var idi fakat kendisi için azameti yaratıncaya kadar azameti yoktu demiyoruz. İşte sıfatları böyle tarif ediyorsunuz.

Bizim bu tarifimize karşı eğer siz Allah ve nuru, Allah ve kudreti, Allah ve azameti diyecek olursanız bununla Allah ve kudreti, Allah

¹⁷⁰ 7/A’râf, 6. “Kendilerine peygamber gönderilenlere mutlaka soracağız. Peygamberlere de elbette soracağız.”

¹⁷¹ İbare [قد يتكلم] dir. [قالوا قد يتكلم] olacak.

¹⁷² İbare [ان الله لم يزل متكلمًا اذا شأ] dir. Bu fıkra ile İbn Hacer istişhâd ediyoruz. İbaresini [ان كلام الله غير مخلوق انه لم يزل متكلمًا اذا شأ] نص على ذلك احمد في كتاب الرد على الجهمية (cüz 13 sayfa 380) İbn Hazm, “el-Fasl” (cüz 3 sayfa 5)de kelam hakkında Ehl-i sünnet görüşü olmak üzere bir şey zikrediyor ve bunu İmam Ahmed’in görüşüdür, diyor. Hâlbuki zikrettiği şey İmam Ahmed mezhebiyle hiçbir yönüyle mümkün değildir. İbaresini [وقال اهل السنة ان كلام الله عز وجل هو علمه لم يزل وانه غير مخلوق وهو قول الامام احمد حنبل] dir. İbn Hacer, “Fethu’l-Bârî” (cüz 12 sayfa 379-380)de Kur’ân hakkındaki görüşleri zikrediyor: Kur’ân hakkına beş görüş vardır. Biri Mu’tezile görüşü ki, mahlûktur, derler. İkincisi Küllâbiyye kavlidir ki, Allah’ın zatıyla kâim kadimdir, ses ve harf değildir, insanlar arasında mevcut olan kelamın aynı değildir belki tabiridir, derler. Üçüncüsü Sâlimiyye görüşüdür ki, harfler ve sesler kadimdir, aramızda olan yazılan harfler ve işitilen sesler aynıdır, derler. Dördüncüsü Kerrâmiyye görüşüdür ki, muhdestir mahlûk değildir, derler ve mahlûk ile muhdes arasını ayırırlar. Beşinci erbabin görüşü ise, Kur’ân Allah’ın kelamıdır, gayrı mahlûktur istedikçe her zaman konuşur derler, diyor ve [نص عليه احمد] diyerek yukarıda zikrettiğimiz fıkrayı serdediyor.

ve nuru yok olmaz neticesine ulaşmış ve Hristiyanların sözleri ile razı olmuş olursunuz, diyorlar.

Biz de şu cevabı veririz: Biz, Allah ve kudreti yok olmaz, demiyoruz. Allah kudretiyle yok olmaz, Allah nuruyla yok olmaz, diyoruz. Yoksa ne vakit ve nasıl kadir olur sözü yoktur.

-Allah vardı, onunla beraber hiçbir şey yok idi, demedikçe Müslüman olamazsınız.

-Allah vardı, onunla beraber hiçbir şey yok idi, diyoruz. Fakat Cenâb-ı Allah bütün sıfatları ile ezeldir dediğimiz zaman ancak bir olan Allah'ı bütün sıfatları ile tavsif etmiş olmuyor muyuz?

Bunu bir misal ile izah edelim: Hurma ağacı dediğimiz zaman bu (ciz', kerb, kernafe, se'f, havs, cemer) den ibaret değil midir? Hâlbuki ismi bir şeyin ismidir. Bütün sıfatlarıyla¹⁷³ hurma ağacı olarak isimlendirilmiştir.¹⁷⁴ Bunun gibi [وله المثل الاعلى]¹⁷⁵ Allah dahi bütün sıfatlarıyla [اله واحد] tek bir ilahtır, diyoruz.

[باب]-Bâb: [Allah'ın Arşa İstivasını İnkâr]

Cehmî'nin, Cenâb-ı Allah [الرحمن على العرش استوى]: "Rahman arş üzerine müsteva oldu."¹⁷⁶ ve [خلق السموات والارض وما بينهما في ستة ايام ثم استوى] [على العرش]: "Altı günde semâvât ve arzı halk etti sonra arş üzerine müsteva oldu."¹⁷⁷ buyurduğu halde Allah'ın arş üzerinde olduğunu inkâr ettiğine dairdir.

Diyorlar ki Allah arş üzerinde nasıl ise yedi kat yerin altında da¹⁷⁸ öyledir. Göklerde ve yerde ve her mekânda öyledir. Hiçbir yer

¹⁷³ [اجزأ] tabir olunan şeylere sıfat ismi veriliyor.

¹⁷⁴ [جذع] [ج] in kesriyle, hurma ağacının bedenine denir. [كرب] hurma ağacının kesilen kalın şahlarının omuz başı gibi yerinde kalan kütüklerine denir. [كرنافة] [ك]in kesri ve dammiyle, hurma bedeninde kalın budak kesintisinin diplerine denir. [س] [س] ve [ع] harflerinin fethiyle hurma ağacının dalına denir. Bir kavle göre yaprağına denirmiş. [خوص], [ح] harfinin dammiyle hurma yaprağına denir. [جمار], [رمان] vezninde hurma göbeği ve hurma arası dedikleridir ki hurma ağaçlarının tepelerinde olur. Ak ve leziz, tadı süte yakındır

¹⁷⁵ Allah hakkında teşbih manasını kapalı kılar. Bir kelime kullandıktan sonra Tenzih-i Bârî için kullanılır bir cümledir. Harfi harfine Türkçe tercümesiyle kastedilen mana ifade edilemez. Türkçemizde (benzetmek gibi olmasın) tabiri vardır. Kullanılma durumu başka olmasaydı bununla tercüme ederdim.

¹⁷⁶ 20/Tâhâ, 5. "Rahmân, Arş'a kurulmuştur."

¹⁷⁷ 32/Secde, 4. "Allah, gökleri ve yeri, ikisi arasındakileri altı gün içinde (altı evrede) yaratan sonra da Arş'a kurulandır. Sizin için ondan başka hiçbir dost, hiçbir şefaataçi yoktur. Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?"

¹⁷⁸ Metinde [الارضين السابعه] yazılmış.

ondan uzak değildir. Bir mekânda bulunup diğer mekânda bulunmaması mümkün değildir ve Kur'an-ı Kerim'de [وهو الله فى السموات] وفي الارض: "O, göklerde ve yerde Allah'tır."¹⁷⁹ ayetini okuyorlar.

Biz diyoruz ki Müslümanlar birçok yer ve mekânı biliyorlar ki Allah'ın azametinden oralarda hiçbir şey yoktur.

-Hangi mekânlar?

-Sizin cisminiz, hayvanların içi vb. gibi bir takım yerler. Cenâb-ı Hak bizzat kendisi ise semada olduğunu haber veriyor. [انتم من فى]: "Semada olan zatın sizi yerin dibine geçireceğinden korkmuyor musunuz (emin misiniz)?"¹⁸⁰ [ام انتم من فى]: "Yahut semada olan zatın şiddetli rüzgâr göndereceğinden korkmuyor musunuz?"¹⁸¹ [اليه يصعد الكلم الطيب]: "İyi sözler ona suû'd eder."¹⁸² [انى متوفىك ورافعك الى]: "Ben, seni öldüreceğim ve nezdime ref' edeceğim."¹⁸³ [بل رفعه الله اليه]: "Belki Allah onu kendisine ref' etti."¹⁸⁴ [وله من فى السموات والارض ومن عنده]: "Göklerde ve yerde ve kendisinin indinde olanlar onundur."¹⁸⁵ [يخافون ربهم من فوقهم]: "Yukarılarında olduğu halde rablerinden korkuyorlar."¹⁸⁶ [ذى المعارج]: "Basamaklar (mi'raclar) sahibi."¹⁸⁷ [وهو القاهر فوق عباده]: "O, ibâdinin fevkinde olarak, kâhirdir."¹⁸⁸ [وهو العلى العظيم]: "O, yüksek ve büyüktür."¹⁸⁹ diyor. İşte bu ayetler onun semada olduğunu haber veriyor.

¹⁷⁹ 6/En'âm, 3. "Hâlbuki O, göklerde de Allah'tır, yerde de. Sizin gizlinizi de bilir, açığa vurduğunuzu da. Sizin daha ne kazanacağınızı da bilir."

¹⁸⁰ 67/Mülk, 16. "Göktekinin sizi yere geçirivermeyeceğinden emin mi oldunuz? (O zaman) bir de bakarsınız yeryüzü şiddetle çalkalanıyor."

¹⁸¹ 67/Mülk, 17. "Yahut göktekinin, üzerinize taş yağdıran rüzgâr göndermeyeceğinden mi emin oldunuz? O zaman, uyarım nasılmış bileceksiniz!"

¹⁸² 35/Fâtır, 10. "Güzel sözler ancak ona yükselir."

¹⁸³ 3/Âl-i İmrân, 55. "Ey İsa! Şüphesiz, senin hayatına ben son vereceğim. Seni kendime yükselteceğim."

¹⁸⁴ 4/Nisâ, 158. "Fakat Allah onu kendisine yükseltmiştir."

¹⁸⁵ 21/Enbiyâ, 19. "Göklerde ve yerde kim varsa hep onundur. O'nun katındakiler ne ona ibadetten çekinir (ve büyüklenir) ne de yorgunluk (ve bıkkınlık) duyarlar."

¹⁸⁶ 16/Nahl, 50. "Üzerlerinde hâkim ve üstün olan Rablerinden korkarlar ve emrolundukları şeyleri yaparlar."

¹⁸⁷ 70/Meâric, 3. "Soran birisi, yükselme yollarının sahibi Allah tarafından kâfirlere kesinlikle incek olan ve hiç kimsenin uzaklaştıramayacağı azabı sordu."

¹⁸⁸ 6/En'âm, 18. "O, kullarının üstünde mutlak hâkimiyet sahibidir."

¹⁸⁹ 2/Bakara, 255. "O, yücedir, büyüktür."

Hem de biz, herhangi bir şeyin en aşağısında olanı, Cenâb-ı Allah'ın [وقال الذين كفروا ربنا ارننا الذين اضلانا من الجن والانس نجعلهما تحت اقدامنا ليكونا من الاسفلين]: “Kâfirler dediler ki ya Rab, insanlardan ve cinlerden bizi idlâl edenleri bize göster, esfelînden olmaları için ayaklarımızın altına alalım.”¹⁹⁰ sözüyle kötülenmiş olduğunu görüyoruz.

Biz size soruyoruz, iblisin bulunduğu mekânın bir mekân, aynı şekilde şeytanların bulunduğu mekânın da bir mekân olduğunu bilmiyor musunuz? Allah'ın ise bunlarla bir arada bulunması caiz değildir.

[وهو الله فى السموات وفى الارض] Ayet-i kerimesinin manası ise: “O, yerde ve gökte olanların ilahıdır.” demektir. Kendisi arş üzerindedir, ilmiyle, arşın aşağısında olanları kuşatandır, ilminden hiçbir mekân hali değildir. İşte [لتعلموا ان الله على كل شىء قدير وان الله قد احاد بكل شىء علما]: “Allah'ın her şeye kadir olduğunu ve ilmi ile her şeyi ihata ettiğini bilmeniz için.”¹⁹¹ ayet-i kerimesinin manası budur. Bu hususu itibar edilecek bir misal ile izah edelim: Bir adam eline içinde saf şarap bulanan şeffaf bir cam kadehi alsa hiçbiri kadehin içinde olmaksızın bütün¹⁹² gözler kadehi ihata ederler. Bunun gibi [وله المثل] Cenâb-ı Hak dahi mahlûkatından hiçbir şeyde bulunmaksızın bütün mahlûkatını ilmiyle ihata eder.

İtibar edilecek diğer bir misal (husus): Eğer bir adam bütün lüzumlu şeylerini tamamlayarak bir ev yapar sonra evden çıkıp kapıyı kapatarak kilitlerse o adam evin içinde bulunmadığı halde evinde kaç oda ve her odanın genişliği ne kadar olduğunu bilir. Allah dahi [وله المثل الاعلى] mahlûkatından hiçbirinde bulunmadığı halde kendi yarattığı şeylerin ne olduklarını ve nasıl olduklarını bilir.

[باب]-Bâb:

Cehmiyye'nin [ما يكون من نجوى ثلاثة الا هو رابعهم] ayet-i kerimesini te'villerine gelince, biz diyoruz ki Allah [الم تر ان الله يعلم ما فى السموات وما فى الارض]: “Allah'ın göklerde ve yerde olan şeyleri bildiğini görmüyor

¹⁹⁰ 41/Fussilet, 29. “(Ateşe giren) inkârcılar şöyle derler: “Rabbimiz! Cinlerden ve insanlardan bizi saptranları bize göster de onları ayaklarımızın altına alalım ki en aşağılıklardan olsunlar.”

¹⁹¹ 65/Talâk, 12. “Allah, yedi göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır. Allah'ın emri bunlar arasından inip durmaktadır ki, Allah'ın her şeye kadir olduğunu ve Allah'ın her şeyi ilmiyle kuşattığını bilirsiniz. ”

¹⁹² [كل بصر ابن آدم] - İlahiyyât Mecmuası sayı: 5

*musun?*¹⁹³ diyerek, göklerde ve yerde olan şeyleri bildiğini haber veriyor ve [ما يكون من نجوى ثلاثة الا هو رابعهم]: “Üç kimsenin gizli konuşmaları olmaz, illa O, dördüncüleridir.”¹⁹⁴ diyor. Yani Allah, ilmiyle dördüncüleridir. [ولا خمسة الا هو سادسهم] Beş kişinin konuşması olmaz, illa O, altıncıdır. Yani Allah ilmi ile altıncıdır. [ولا ادنى من ذلك ولا]: “Bundan az veya çok olamazlar ancak O, onlarla beraberdir.”¹⁹⁵ yani nerede bulunursa bulunsunlar ilmiyle O, onların aralarında. [ثم يبنهم بما عملوا يوم القيمة ان الله بكل شيء عليم]: “Sonra kıyamet gününde onlara yaptıklarından haber verir, Allah her şeyi alîmdir.”¹⁹⁶ buyuruyor. Görülüyor ki Cenâb-ı Allah ilmini bildirmekle söze başlamış ve ilmini bildirmekle sözünü hatmetmiştir.

[باب]-Bâb: [Cehm'in Allah'ın Her Mekânda Olduğunu İddiası]

Cehmî'nin, Allah her mekândadır, burada vardır şurada yoktur denilemez diye itikat ettiği zaman Allah hakkında yalan söylediğini öğrenmek isterseniz ona hiçbir şey yok iken Allah vardı değil mi? diye sorunuz! Şüphesiz evet diyecektir. Sonra Allah eşyayı yaratırken kendi nefsinde mi yarattı yoksa kendi nefsinden hariçte mi? diye sorunuz. Bu surette o, üç ihtimal karşısında kalır. Eğer mahlûkatı kendi nefsinde yarattı derse, cinler, insanlar ve şeytanları kendi nefsinde yarattı dediği için kâfir olur. Eğer kendinden hariçte yarattı sonra mahlûkata dâhil oldu derse her yere hatta pis yerlere dâhil oldu dediği için yine kâfir olur. Eğer kendinden hariçte yarattı fakat onlara girmedi derse bütün sözlerden geri dönmüş olur. Bu ise Ehl-i Sünnet'in görüşüdür.

[باب]-Bâb: [Cehm'in Allah'ın İlmını İnkârı]

Cehmî'nin ilm-i ilâhîyi¹⁹⁷ itiraf etmediğini öğrenmek isterseniz.

Ona şu ayetleri söyleyiniz: [ولا يحيطون بشيء من علمه]: “Allah'ın ilminden hiçbir şeyi ihata etmezler.”¹⁹⁸ [لكن الله يشهد بما انزا اليك انزله بعلمه]: “Fakat

¹⁹³ 58/Mücâdele, 7. “Göklerdeki ve yerdeki her şeyi Allah'ın bildiğini görmüyor musun? Üç kişi gizlice konuşmaz ki, dördüncüleri O olmasın. Beş kişi gizlice konuşmaz ki altıncıları O olmasın. Bundan daha az, yahut daha çok da olsalar, nerede olurlarsa olsunlar, O mutlaka onlarla beraberdir. Sonra onlara yaptıklarını Kıyamet günü haber verecektir. Allah her şeyi hakkıyla bilir.”

¹⁹⁴ 58/Mücâdele, 7.

¹⁹⁵ 58/Mücâdele, 7.

¹⁹⁶ 58/Mücâdele, 7.

¹⁹⁷ Allah'ın her şeyi kuşatan sınırsız ilmine denir. (sad.)

*Allah sana inzal ettiği şeyle şahadet ediyor ve onu -tevdî'a layık mahal olduğunu- bilerek inzal etti.*¹⁹⁹ [فالم يستجيبوا لكم فاعلموا انما انزل بعلم الله]: “Eğer icabet etmezlerse siz biliniz ki ancak Allah’ın ilmiyle inzal edilmiştir.”²⁰⁰ [وما تخرج من ثمرات من اكمامها وما تحمل من انثى ولا تضع الا بعلمه]: “Tomurcuğundan meyvelerin çıkması, kadınların gebe kalması ve vaz-ı haml etmeleri ancak Allah’ın ilmiyledir.”²⁰¹

Şimdi Cehmî'ye, Allah’ın ilmi üzerine bildirme ve delaleti kuvvetleyen (bunlar), Allah’ın ilmini ikrar ediyorlar mı? denilir.²⁰² Allah’ın ilmi yoktur derse kâfir olur. Eğer Allah’ın hâdis ilmi var derse Allah bir zaman bilmiyordu sonra kendisine ilim ihdas etmek suretiyle bildi demiş olduğundan yine kâfir olur. Eğer Allah’ın ilmi vardır mahlûk da değil, muhdes de değildir derse bütün sözlerinden geri dönmüş ve Ehl-i Sünnet’in görüşüne razı olmuş olur.

[باب]-Bâb:

Cenâb-ı Hakk’ın Kur’ân’da zikrettiği [وهو معكم] kavline dairdir.

Kur’ân’da [مع] birkaç vecih üzeredir: Allah, Hz. Musa’ya [اننى معكما] [اسمع وارى] “Ben sizinleyim, işitiyor ve görüyorum.”²⁰³ diyor ki: Sizden zararı def hususunda demektir. [ثانى اثنين اذهما فى الغار اذ يقول لصاحبه لا تحزن ان] [الله معنا] “İkiden ikincisi olarak ğârda bulunduğu ve arkadaşına merak etme Allah bizimledir dediği zaman.”²⁰⁴ diyor ki yine bizden zararı def etmek hususunda demektir. Aynı şekilde, [كم من فئة قليلة غلبت فئة كثيرة] [بإذن الله والله مع الصابرين] “Nice az cemaat çok cemaate Allah’ın izni ile galip

¹⁹⁸ 2/Bakara, 255. “Onlar onun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar.”

¹⁹⁹ 4/Nisâ, 166. “Fakat Allah sana indirdiğini kendi ilmiyle indirmiş olduğuna şahitlik eder.”

²⁰⁰ 11/Hûd, 14. “Eğer size (bu konuda) cevap veremedilerse, bilin ki o (Kur’an) ancak Allah’ın ilmiyle indirilmiştir”

²⁰¹ 41/Fussilet, 47. “Meyveler tomurcuklarından ancak O’nun bilgisi altında çıkar, dişi ancak O’nun bilgisi altında hamile kalır ve doğurur.”

²⁰² Metinde ibare [يقول بعلم الله هذا الذى قتل عليه] dir. [نغز بعلم الله هذا الذى قتل عليه بالا علام والدلالة] tahmini üzerine tercüme edilmiştir. [قفل عليه] de okunabilir. O halde tercüme, delalet ile rücu’ eden, demek olur. [عليه] ile kaynaşması daha fazla olur.

²⁰³ 20/Tâhâ, 46. “Allah şöyle dedi: “Korkmayın, çünkü ben sizinle beraberim. İşitirim ve görürüm.””

²⁰⁴ 9/Tevbe, 40. “Eğer siz ona (Peygamber’e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke’den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, “Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber” diyordu.”

*geldi, Allah sabredenlerledir.*²⁰⁵ diyor ki, düşmanlarına karşı onlara yardım hususunda demektir. [فلا تهنوا وتدعوا الى السلم وانتم الاعلون والله معكم]²⁰⁶: “Vehen ve fetur göstermeyiniz selm ve musalemete davet ediniz, siz üstünsünüz, Allah sizinledir.”²⁰⁷ diyor ki düşmanınıza karşı size yardım hususunda demektir. Aynı şekilde, [ولا يستخفون من الله وهو معهم]: “Allah’tan gizleyemezler (yahut gizlemezler) O, onlarla beraberdir.”²⁰⁸ diyor ki ilmiyle onların içindedir demektir. Aynı şekilde, [فلما تراء الجمعان]: “İki cemaat birbirlerine göründükleri zaman Musa’nın ashabı yakalanıyor dediler. Musa asla! dedi. Rabbim benimledir, bana yol gösterir.”²⁰⁹ Firavun’a karşı yardımı benimle demektir.

(Allah yarattıklarıyladır.) Davasında deliller Cehm’in aleyhine çıkınca şu fikirde bulundu. O, her şeyle beraberdir fakat hiçbir şeye dokunan ve hiçbir şeye aykırı olan değildir, dedi.

-Bu söz hiçbir mana ifade etmez. Evvelce söylendiği gibi yalnız kabahati örtmek için söylenmiş sözdür.

-Hayır, öyle değildir.

Öyle ise nasıl? Hem her şeyde oluyor hem de hiçbir şeye temas eden de aykırı olan da olmuyor, dedik. Bu söze iyi bir cevap veremedi. Keyfiyet yok [بلا...] dedi. Bu söz ile cahillere hile ve oyun ediyor.

-Kıyamet olduğu zaman yalnız cennet cehennem, arş ve hava bulunacak değil mi?

-Evet, yalnız onlar bulunacak.

-O zaman Rabbimiz nerede olacak?

-Dünyada olduğu gibi yine her şeyde olur.

Sizin mezhebinize göre Allah’ın ateşte olan kısmı ateşte, havada olan kısmı havadadır. Şimdi bu nasıl oluyor dedik. Bu suretle Allah hakkında yalan söyledikleri meydana çıktı.

²⁰⁵ 2/Bakara, 249. “Allah’ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır. Allah sabredenlerle beraberdir.”

²⁰⁶ Metinde ayet [ولا تهنوا ولا تحزنوا وتدعوا] dir. [ولا تحزنوا] hatalı yazılmıştır.

²⁰⁷ 47/Muhammed, 35. “Sakın zaaf göstermeyin. Üstün olduğunuz halde barışa çağırmayın. Allah sizinle beraberdir.”

²⁰⁸ 4/Nisâ, 108. “Bunlar, insanlardan gizlenmeye çalışırlar da Allah’tan gizlenmezler. Hâlbuki Allah, geceleyin, razı olmayacağı sözleri kurarlarken onlarla beraberdir.”

²⁰⁹ 26/Şuarâ, 61-62. “İki topluluk birbirini görünce Mûsâ’nın arkadaşları, “Eyvah yakalandık” dediler. Mûsâ, “Hayır! Rabbim şüphesiz benimledir, bana yol gösterecektir” dedi.”

Cehmiyye iddia etti ki Kur'an'da olan Allah (ismi) ancak bir ism-i mahlûktur. Cehmiyye'ye sorarız:

-Peki, bu ismi yaratmadan önce ismi ne idi?

- İsmi yok idi.

-Şu halde bunun gibi ilim yaratmadan önce hiçbir şeyi bilmez cahildi sonra kendisi için ilim yarattı. Kendisi için nur yaratıncaya kadar nuru da yok idi. Nefsi için kudret yaratıncaya kadar kudreti de yok idi... Artık kötü, Cenâb-ı Hakk'ın kendisini rüsva ettiğini ve Kur'an'da olan Allah'ın ancak bir ism-i mahlûk olduğunu itikat etmesi ile kötülüğünün meydana çıktığını anladı.

Aynı şekilde Cehmiyye'ye eğer bir adam kendisinden başka ilah bulunmayan Allah ile yalandan yemin ederse yeminini bozmaması lazım gelir. Zira yaratıcı ile yemin etmemiş belki mahlûk bir şey ile yemin etmiştir, dediğimiz zaman yine rüsva olur.

Yine Peygamber (a.s.), Ebu Bekir, Ömer, Osman ve bunlardan sonra gelen halifeler, hâkim ve kadılar [بِالله الذي لا اله الا هو] diye yemin ettirmiyorlar mıydı? Demin sizin mezhebinize göre bunlar hata ediyorlardı. Peygamberin ve onun izinden gidenlerin Allah ile değil de ismi Allah olanla yemin ettirmeleri lazımdı. [لا اله الا الله] demek istedikleri zaman da [لا اله الا الذي خلق الله] demeleri lazım idi. Eğer böyle demezlerse tevhidleri sahih olmazdı, dedik. Yine, Allah hakkında yalan davada bulunmasından dolayı Allah kendisini rüsva etti.

Fakat biz deriz ki Allah, Allah'ın kendisidir. Allah isim değildir. Ancak Allah'tan başka olan bütün şeyler isimdirler.²¹⁰

Allah konuşmayınca mahlûkatı ne ile yarattı? Yarattıklarını sözü ve kelamıyla yarattığına dair Allah tarafından bilhassa [انما قولنا لشيء اذا] [اردناه ان نقول له كن فيكون]²¹¹ kavlinde bir delalet yok mudur, var mı?

-[قولنا لشيء]- sözünün manası, bir şeyi irade ettiğimizde o şey mevcut olur, demektir.

-O halde niçin Allah'a [ان نقول له] sözünü izafe ediyorsunuz?

-Kur'an'da zikrolunan her şeyden ancak manaları maksuttur(muraddır). Allah dedi demek, Arapların duvar dedi, hurma ağacı dedi de düştü demeleri gibidir. Görülüyor ki Cehmiyye hiçbir şeye razı değildir.

Şaşırdınız dedik, acizliklerini kabul ettiler.

²¹⁰ [وعلم آدم الاسماء - ان هي الا اسماء سميتوها]

²¹¹ 16/Nahl, 40. "Biz bir şeyin olmasını istediğimiz zaman sözümüz sadece, ona, "ol" dememizdir. O da hemen olur." "

-Mezhebinize göre Allah konuşmuyorsa mahlûkatı ne ile yarattı?

-Kudretiyle

-Kudreti şey midir?

-Evet

-Kudreti yaratılan şeylerden midir?

-Evet

Şu halde demek Allah mahlûkatı, mahlûkat ile yarattı (mahlûku mahlûk ile yarattı) ? Buna razı olmakla Kur'an'a muhalefet ve Kur'an ile muharebe ediyorsunuz... Zira Allah [خلق كل شيء] diyor. Her şeyi bizzat kendisi yaratmış olduğunu haber veriyor. [هل من خالق غير الله]: "Allah'tan başka hiç halik var mıdır?"²¹² diyerek kendisinden başka hiçbir yaratıcı bulunmadığını haber veriyor. Hâlbuki siz mahlûkatı Allah'tan başkasının yaratmış olduğunu iddia ediyorsunuz. Allah Teâlâ, Cehmiyye'nin dediklerinden münezzehtir.

[باب]-Bâb: [Cehm'in Kur'an'ın Mahlûk Olduğuna İddiası]

Rivayet olunan hadislerden Cehmiyye'nin Kur'an mahlûk olduğunu iddia etmelerine dair.

Diyorlar ki: Hadiste [ان القرآن في صورة الشاب الشاحب فيأتي صاحبه فيقول له من انت] "Kur'an nahif bir genç suretindedir, (kıyamet gününde) sahibine gelir, sahibi ona sen kimsin der. Kur'an, beni okumak için gündüzleri kendini zayıflattığın ve geceleri uykusuz kaldığın Kur'an'ım, der ve sahibini Allah'ın huzuruna çıkarıp ya Rab der"²¹³ diye ulaşmıştır dediler ve Kur'an'ın mahlûk olduğunu iddia ettiler. Hâlbuki Kur'an gelir demekten murad Kur'an'ın sevabı gelir ve ya Rab... Der, demektir.

[باب]-Bâb:

Cehmiyye'nin [هو الاول والآخر] ayet-i kerimesini te'vili: Allah Teâlâ, mahlûkatı yaratmadan önce, yaratmadan öncedir, dediler doğru söylediler. Yaratmadan sonra da son olacaktır. O zaman ne gök ne yer ne cennet ne cehennem ne sevap ne günah ne arş ne kürsü hiçbir şey kalmayacaktır. Zira Allah ile birlikte bir şey bulunduğu

²¹² 35/Fâtır, 3. "Allah'tan başka size göklerden ve yerden rızık veren bir yaratıcı var mı?"

²¹³ el-Müsned, 5/348; İbn Mâce, Edeb 3781.

müddette Allah son olmaz, dediler ve bu sözleriyle birçok insanları sapıttırdılar.

Biz diyoruz ki Allah cennetin ve orada ehlinin devam edeceklerini haber vererek [لهم فيها نعيم مقيم]: “Onlar için orada devamlı nimet vardır.”²¹⁴ dedi. Aynı şekilde, [خالدين فيها ابدًا]: “Orada daimi surette baki kalarak”²¹⁵ dedi. Allah, [اكلها دائم]: “Me’kulatı devam edicidir.”²¹⁶ dedi. Allah, mukim ve daim diyorsa asla munkatı olmaz.

Aynı şekilde, [وما هم منها بمخرجين]: “Onlar oradan çıkarılmazlar.”²¹⁷ [ان الدار الآخرة لهي الحيوان]: “Ahirettir ancak karar yurdu.”²¹⁸ [ما [لو كانوا يعلمون]: “Eğer bile bilseler ancak ahiret yurdu hayattır.”²¹⁹ [اما الذين ابيضت وجوههم ففى]: “Evrad ebedi surette kalarak.”²²⁰ [كثيّن فيها ابدًا]: “Yüzü ak olanlar, Allah’ın rahmetinde bakidirler.”²²¹ [وفاكهة كثيرة لا مقطوعة ولا ممنوعة]: “Arkası kesilmeyen ve men edilmeyen çok meyvelerde.”²²² diyor. Bunun örnekleri Kur’ân’da pek çoktur.

Aynı şekilde, Allah cehennem ehlini zikretti: [لا يقضى عليهم فيموتوا ولا]: “Onların (ölmelerine) hükmolunmaz ta ki ölülerdi ve onlardan cehennem azabı da tahfif olunmaz.”²²³ [اولئك ينسوا من رحمتى]: “Onlar benim rahmetimden ümitlerini kestiler.”²²⁴ [لا ينالهم الله برحمته]: “Onlara Allah’ın rahmeti ermez.”²²⁵ [قال انكم م]: “Ey Mâlik! Rabbin bize (ölmeyle) hükmetsin diye nida ettiler. Mâlik onlara, ebedi surette kalacaksınız, dedi.”²²⁶ [صبرنا ما لنا من محيص]: “Feryat etmek ve sabretmek bizim için müsaavidir,

²¹⁴ 9/Tevbe, 21. “Rableri onlara, kendi katından bir rahmet, bir hoşnutluk ve kendilerine içinde tükenmez nimetler bulunan cennetler müjdelemektedir.”

²¹⁵ 9/Tevbe, 22. “Onlar orada ebedi kalacaklardır.”

²¹⁶ 13/Ra’d, 35. “Onun içinden ırmaklar akar, yemişleri ve gölgeleri devamlıdır.”

²¹⁷ 15/Hicr, 48. “...onlar oradan çıkarılacak da değillerdir.”

²¹⁸ 40/Mü’min, 39. “...Ahiret ise ebedi olarak kalınacak yerdir.”

²¹⁹ 29/Ankebût, 64. “...Ahiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur. Keşke bilselerdi!”

²²⁰ 18/Kehf, 3. “...içlerinde ebedi olarak kalacakları...”

²²¹ 3/Âl-i İmrân, 107. “Yüzleri ağaranlar ise Allah’ın rahmeti içindedirler. Onlar orada ebedi kalacaklardır.”

²²² 56/Vâkıa, 32-33. “...tükenmeyen ve yasaklanmayan çok çeşitli meyveler içinde...”

²²³ 35/Fâtır, 36. “Öldürülmezler ki ölsünler. Kendilerinden cehennem azabı da hafifletilmez.”

²²⁴ 29/Ankebût, 23. “...onlar benim rahmetimden ümit kesmişlerdir.”

²²⁵ 7/A’raf, 49. “...Allah bunları rahmete erdirmez...”

²²⁶ 43/Zuhruf, 77. “(Görevli meleğe şöyle seslenirler:) “Ey Mâlik! Rabbin bizim işimizi bitirsin.” O da, “Siz hep böyle kalacaksınız” der.”

*bizim için kurtuluş yoktur.*²²⁷ [خالدين فيها اولئك هم شر البرية]: “Baki olarak cehennem ateşindedirler, onlar mahlûkatın en fenalardır.”²²⁸ [كلما نضجت جلودهم بدلناهم جلودا غيرها]: “Derileri yandıkça onların derilerini değiştiririz.”²²⁹ [كلما ارادوا ان يخرجوا منها من غم اعيدوا فيها]: “Gam ve guşadan sabırsız olarak, oradan çıkmak istedikçe tekrar oraya iade olunurlar.”²³⁰ [انها عليهم مؤصدة]: “O ateş onlar üzerine kapanmıştır.”²³¹ diyor. Bunun örnekleri Kur’ân’da pek çoktur.

Gökler ve yer ise helak olurlar. Zira ehilleri ya cennete yahut cehenneme giderler. Ama arş ne helak olur ne de yerden oynar. Zira o cennetin çatısıdır ve Allah onun üzerindedir. Bundan dolayı helak ve yok olmaz.

[كل شيء هالك الا وجهه له] kavlinin izahı ise, Allah arş üzerinde olanların tamamını indirdi.²³² Meleklerin arz helak oldu diye kendilerinin baki kalmalarını ümit etmeleri üzerine öleceksiniz diye göklerden ve yerden haber veren ayet inzal etti.²³³ Hayat sahibi olanlara hitaben her şey yok olucudur yalnız O, hayydir, ölmez dedi. O zaman melekler de öleceklerini kesin olarak bildiler.

Allah her mekândadır. Hiçbir mekân ondan hali olmaz dedikleri zaman, Cehmiyye’ye [فلما تجلى ربه للجبل جعله دكا] kavlinin ne demek olduğunu bize söyleyin! Sizin dediğiniz şekilde Allah kendisi dağdaysa dağa nasıl tecelli etti. İddia ettiğiniz gibi kendisi dağda olsaydı içinde bulunduğu şeye tecelli etmezdi (edemezdi) lakin Allah arş üzerindedir ve içinde bulunmadığı bir şeye (dağa) tecelli etmiştir. Dağ ondan evvel (evvelce) görmediği bir şeyi görmüştür.

Cehm’e, Allah’ın nuru vardır dedik, buna karşı, O tamamıyla nurdur, dedi. Allah [واشرقت الارض بنور ربها]: “Yer, Rabbinin nuruyla

²²⁷ 14/İbrâhîm, 21. “...Şimdi sızlansak da, sabretsek de bizim için birdir. Artık bizim için hiçbir kurtuluş yoktur” derler.”

²²⁸ 98/Beyyine, 6. “...İşte onlar yaratıkların en kötüsüdürler.”

²²⁹ 4/Nisâ, 56. “Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz.”

²³⁰ 22/Hac, 22. “Her ne zaman cehennemden, o ıstraptan çıkmak isteseler, oraya geri döndürülürler ve onlara, “Tadın yangın azabını” denilir.”

²³¹ 104/Hümeze, 8. “...ateş onların üzerine kapatılacaktır.”

²³² Metinde [باننا] gibi yazılmış. Doğrusu [بادا]dir. 28/Kasas, 88. “O’nun zatından başka her şey yok olacaktır.”

²³³ Metindeki ibare [كل من عليه] okunabildiği gibi [كل من عليه] de okunabilir. [انزل كل من عليه]nin ne demek olduğunu anlayamadım. Arş üzerinde kimler varmış? Ne vakit ve nereye inzal etmiş? Eğer [انزل]nin [انزل]den ikram manası varsa [عليه] okunur. İfadeli ve makama uygun bir mana çıkar idi. Gökte olanları ikram etti demek olur ve ikram neticede devamlı olmasını ümit etmeye sebep olurdu. Kıyamet yaklaştığı zaman meleklerin semadan yere inceklerine dair haberler var.

*aydınlandı.*²³⁴ dedi ve bu suretle nuru bulunduğundan haber verdi, dedik.

Yine Allah her mekândadır ve kendisi tamamıyla nurdur diyorsanız, karanlık evin kendisinde olan nur ile neden dolayı aydınlanmadığının sebebini izah ediniz! Odaya ışık girdiği zaman neden aydınlanıyor, deriz. İşte o zaman Allah üzerine yalan söyledikleri meydana çıkar.

Allah Teâlâ hakkında salim fikre sahip olan Kitap ve Sünnet'e muhalif görüşten geri dönen, Muhacir'in ve Ensar'ın sözlerinden ibaret olan imamların görüşüne razı olan, Cehm ve tabilerinin dinini terk eden kimseye Allah rahmet etsin. İşte bu, kitabın sonudur. Yalnız olan Allah'a hamdolsun, Efendimiz Muhammed aleyhisselâma ve âline Allah rahmet etsin ve daimi olan çok selam ile teslim etsin.

Kıvâmüddin

²³⁴ 39/Zümer, 69. "Yeryüzü Rabbinin nuruyla aydınlanır."

Summary

As some part of the manuscripts of the tractate, which consists of two chapters on Heretics and Jahmiyya, contains only the chapter on Jahmiyya, it has been called called “al-Radd alâ al-Jahmiyya”. As other copies include the second part, in some sources the work has been named to cover both parts. Tractate is important in reflecting the discussions on theology. It is noteworthy that the author presents the proofs of theological subjects as narrations and interprets the verses in terms of their context and in the light of the other verses, based on the subtleties of the Arabic language. The author, who is known to be strongly opposed to the allegorical interpretation (ta'wil), used the allegorical interpretation from time to time to answer the objections of the Heretics and Jahmiyya. The Hanbalite scholars such as Abu Bakr al-Hallâl, Ahmad b Husayn al-Bayhaqî, Abû al-Wafâ Ibn Aqîl al-Hanbalî, Ibn Abû Ya'fâ, Ibn Taymiyya, Ibn Qayyim al-Jawziyya and Saffârîni made quotations from the tractate, which was paid importance by Hnabalites, and brought proofs on the related subjects. There are several copies of the manuscript. This work has been composed to reject Jahm b. Safwan's views. In this work, we can see in detail that which claim was made by Jahm and whic was rejected by Ibn Hanbal. In this article, the views of Jahmiyya about the attributes of Allah and the creation of Quran are criticized. According to Ahmad b. Hanbal, Jahm and his supporters wanted to lead people to different ideas with their theological approaches about the metaphorical verses in the Quran and the Hadiths, and because of these opinions, they both abandoned the right path and caused many other people to make false comments. A lot of followers of Vasil b. Atâ and Amr b. Ubayd were also subject to him. According to Ahmad b. Hanbal, Jahmiyye is a religion and its founder is Jahm b. Safwân. Ahmad b. Hanbal tried to explain his views in detail as to why and for what reasons he rejected the views of Jahm, argued that his views were not acceptable, that these views should be repented, otherwise these views would lead to their holders to the profanity, and even Jahm was heretic with these views. He stated that Safwan preceded the reason to the verses and hadith, and that he went too far in interpretation, and that his results were not correct, and both himself and his followers went astray. Kivâmeddîn Burslan was born in Kazan as the eldest children of Mehmed Nur Efendi and Tavli Server Hanım. He was a prominent person with his scholarly knowledge that he inherited from his family. Burslan continued his scholarly life by going to Madinah in 1911, where he studied tafsir, hadith, fiqh, and Arabic literature and received ijazat (authorization for teaching) in each of them. Then he came to

Istanbul in 1916 to have higher education and entered Madrasat al-Mutakhassisin and graduated in 1922. After working as a preacher and various civil services in Istanbul, he worked as an assistant at the University of Istanbul, Dârulfunun Faculty of Literature, Institute of Turcology. He tried to be intertwined with education and training at every stage of his life.

Burslan left works that shed light on future generations in the field of Islamic Theology. In his works, Burslan tried to present to the Turkish reader the works that did not come to light in their times and were partially known. Burslan emphasized the presentation and protection of the basic structure of the faith of Ahl al-Sunnah to meet the needs of people to believe by taking into account the changing structure of the period they lived. The tractate translated by the author as “A Work of Imam Ahmad: The Most Ancient Two Sects of Islam,” is important both in terms of its content and in terms of Islamic Theology and History of Islamic Sects. Because today, many studies of History of Sects take it as an example. On the other hand, the views of Ahmad b. Hanbal in this work include the main views of the Wahhabism, one of the Contemporary Islamic Trends. At the same time, this tractate helps to learn the origin and correctness of the relevant sections containing information about Jahmiyya in the books of the books of Ahl al-Sunnah. In the work written by Ibn Hanbel in the intense scholarly atmosphere of the period, the people and sects who acted outside the line of the Ahl al-Hadith were exposed to such refutations. Although Ibn Hanbal remained under coercion in terms of politics, he did not have his works transferred to the political channel with his personality and scholarly stance. He maintained the ideas he put forward in understanding the position of the Ahl al-Hadith against other sects within the framework of his own scholarly methods. He considered it a duty for himself to transfer the scientific controversies correctly to the present day. Burslan carried this work to the Turkish reader in Ottoman Turkish. This study has been tried to be translated into today’s Turkish by both latinizing and simplifying.